

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1954

Aflevering 1-2

BRUGGE
"DE TEMPEL"

1954

Genootschap voor Geschiedenis

“ Société d'Émulation ”

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Émulation Brugge, nr 107939.

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

- M. ENGLISH, De dekanaten in 't bisdom Brugge 5-17
D. DALLE, De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingcijfer in de XVIIe eeuw. 18-54

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. JANSSENS DE BISTHOVEN, Een biechtstoel van Rycquaert Brouckman (1663) en ander mobiliair in de St.-Pietersbandenkerk te Oostkamp. 55-63
A. JANSSENS DE BISTHOVEN, Bewijsstukken in verband met twee bewaarde schilderijen in de St.-Pietersbandenkerk te Oostkamp 64-73
J. MARECHAL, De houding van de deken van de Christenheid tegenover een woekeraar en voor koper te Brugge in 1344 73-81

BOEKBESPREKINGEN

- J. A. VAN HOUTTE, Onze zeventiende eeuw „ongeluks-
eeuw”? (*J. De Smet*) 82-83
K. LOPPENS, Geschiedenis van Nieupoort (*R. De-
gryse*) 83-84
L. VANHEULE, Ichtegem en de Villa Koekelare (*P.
Declerck*) 84-85
G. I. LIEFTINCK, De librijen en scriptoria der West-
vlaamse Cisterciënser-abdijen (*N. Huyghebaert*) 85-87
E. DHANENS, Het edelsmeedwerk in de tentoonstel-
ling „Religieuze kunst in Oostvlaanderen” (*A.
Janssens de Bisthoven*) 87-88
S. H. SCHOLL, De geschiedenis van de arbeidersbewe-
ging in West-Vlaanderen (*A. Viaene*) 89-92
KRONIEK 93-96

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME XCI DE LA COLLECTION

ANNÉE 1954

BRUGES
"DE TEMPEL"

1954

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1954

BRUGGE
„DE TEMPEL”

1954

GENOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
II. BRUGGE

JAARBAK

1891

De dekanaten in 't bisdom Brugge

*Opgedragen aan Z. E. Heer
A. HODŮM, eerste deken van het
dekanaat Brugge-Randgemeenten.*

I. Onder het Oud Regiem (1599-1802)

Bij de oprichting van de nieuwe bisdommen in België¹, zien we de bisschoppen belang hechten aan de bestuurlijke indeling van hun rechtsgebied in dekanaten. Hiermede wordt het toezicht verscherpt, — het vroeger verval was voor een groot gedeelte te wijten aan 't gemis aan contrôle — en werd een bestuurlijk apparaat in 't leven geroepen dat geen afbreuk doet aan het centraal gezag: de dekens worden immers benoemd ad nutum episcopi. Waar ze te kort schieten aan hun taak, kunnen ze eenvoudig worden afgedankt. Voorbeelden van afdanking „ob negligentiam” komen bij ons wel voor. Dat afdanken gebeurde zo veel te gemakkelijker, daar de bediening (officium) van deken niet, zoals thans, met een bepaalde pastorele functie (beneficium) samenging. Het nieuwe bisdom Brugge omvatte het aartsdiakonaat Brugge van het oude bisdom Doornik, met daarbij de helft (18 parochies op 32) van het dekanaat Roeselare,

¹ Zie over de dekanaten in 't bisdom Brugge het verdienstelijke, doch niet ten volle betrouwbare werk van D. LESCOUHER, *Geschiedenis van het Kerkelijk en Godsdienstig Leven in West-Vlaanderen* (Brugge, 1926-27), blz. 73, 231, 345-348. De meest wetenschappelijke doch uiteraard fragmentarische uiteenzetting vinden we bij A. C. DE SCHREVEL, *Notes et Documents pour servir à la biographie de Remi Drieux*, AnEmul. XLVI (1896), blz. 504-514.

dat, in 't vroegere bisdom Doornik, onder het aartsdiakonaat Gent ressorteerde. Het nieuwe bisdom had dus, bij zijn ontstaan, vier dekanaten : Brugge, Aardenburg, Oudenburg en het gehalveerde Roeselare.

Doorgaans wordt gezegd dat de eerste bisschop, Curtius (1551-67), een nieuwe indeling en een groter aantal dekanaten invoerde². Dat is onjuist. Curtius liet de toestand ongewijzigd. Eerst onder zijn opvolger, Driutius (1569-94), komt de verandering. Op 27 Maart 1571 wordt Brugge in twee dekanaten gesplitst : Brugge met de randgemeenten, en Damme. In de Synode van 31 Oogst 1574 wordt eindelijk de nieuwe indeling ingevoerd, die, in de grote lijnen, tot het einde van het oud regime gehandhaafd blijft. Drie nieuwe dekanaten worden ingericht, en zo komen we tot de indeling : het aartsbischopendom Brugge, de dekanaten Aardenburg, Damme, *Gistel*, Oudenburg, *Sluis*, Roeselare en *Torhout*. De Schrevel zegt dat, toen in 1571 de bisschop voor 't eerst de dignitarissen in zijn kapittel kon aanstellen, het dekanaat Brugge een aartsbischopendom werd. Feitelijk zal het voortaan, naar algemeen gebruik, door de aartsbischop van 't kathedraalkapittel beheerd worden. De overige dekens heten *decani rurales* of landdekens, een benaming die verwijst naar verre historische toestanden, toen de bisschopsstad nog de enige „civitas” was van het gebied. Laten we nochtans niet te veel belang hechten aan de titel aartsbischop; in de jaren 1600 wordt hij ook aan de gewone landdekens gegeven. Zo spreekt de *Status* (1642) van bisschop de Haudion van „*octo decanatus seu archipresbyteratus*”.

² Zo de *Almanach van 't bisdom*, 1835 (eerste jaargang), blz. 9; F. VAN DE PUTTE, *Histoire du diocèse de Bruges* (1849), bl. 41. E. DE MOREAU, *Histoire de l'Église en Belgique* (V, 327) zegt eenvoudig : L'Évêché ... fut d'abord divisé en huit doyennés, dont cinq anciens (Bruges, Ardenbourg, Oudenbourg, l'Écluse et Roulers) et trois nouveaux (Damme, Ghistelles et Torhout).

Zowel De Schrevel als Lescouhier (die De Schrevel copieerde) zijn hier van de indeling onder Driutius (1574) gesprongen naar deze onder Bassery, afgedrukt in de uitgave van de *Statuta* van 1693. Beide schrijvers geven de tabellen voor 1574 en 1693, en wijzen op de ingebrachte veranderingen. Het zal overbodig zijn die tabellen opnieuw af te drukken; ze liggen in iedereens bereik. Maar de nieuwe indeling werd niet door bisschop Bassery ingevoerd: ze is veel ouder en we kunnen ze precies dateren. De Schrevel, die een ware historische speurzinn bezat, heeft wel vermoed dat er nog een missende schakel was; hij zegt eenvoudig: „Cette délimitation des doyennés, faite en 1574 par Remi Drieux, ne correspond pas avec celle publiée sous Guillaume Bassery en 1693”. Een belangrijk document, dat deze indeling invoert, is hem onbekend gebleven, nl. de *Nova et provisionalis divisio decanatum* van bisschop Triest (1617-22), afgekondigd op 29 November 1618.

Triest, die een energieke figuur was en een uitstekend administrator, heeft zich, tijdens zijn kortstondig episcopaat te Brugge, zeer geïnteresseerd voor het instituut van het dekanaat³. De 26 April 1618 publiceerde hij een *Instructio pro decanis*, een uitgebreid document, waarvan de inleiding een tractaat vormt over 't belang van de dekanale functie en de hoge verwachtingen die de bisschop bouwt op deze, zijn uitgelezen medewerkers, de dekens. Volgen dan: een akkoord met het Vrije betreffende de auditie van de rekeningen; een

³ Zoals later, toen hij bisschop van Gent geworden was: „Prediken, met zijnen gewonen raad en met zijn landdekens over kerkelijke zaken handelen, zijn bisdom bezoeken, zulke waren zijne aangenaamste bezigheden. Tweemaal ter weke hield hij raad met vijf kanunniken. Jaarlijks hield hij vergaderingen der landdekens”. Mgr BRACQ in zijn (onuitgegeven) *Levensschets van Mgr Triest*. Aangehaald door R. MATTHIJS, *Iconografie van bisschop Triest*, (Gent, 1939), blz. 27.

Ordo Visitationis, die in substantie heel de tijd van het oud regime zal blijven meegaan; de formules van de *Introductio ad beneficia* en het *Juramentum* voor de dekens bij 't aanvaarden van hun ambt. Dit uitgebreid factum mag als de inleiding beschouwd worden tot een hervorming, die enkele maanden later zal doorgevoerd worden met een nieuwe indeling voor de dekanaten. *Nova* — iets nieuws — is dat zeker; want, op kleine details na, hebben we hier reeds de toestand van 1693 (Bassery) die, volgens De Schrevel, niet meer overeenkomt met deze van 1574 (Driutius). *Nova... et provisionalis divisio*, heet het hier. Wat voorlopig geacht werd, moest, zoals het nog meer gebeurt, langer meegaan dan regelingen die men bestendig meent. Il n'y a que le provisoire qui dure.

Het document van 1618 vormt wel de ontbrekende schakel in de geschiedenis van het dekanaat in 't vroeger bisdom Brugge. Een document dat met zijn bescheiden titel van *provisionalis* bijna twee eeuwen blijft meegaan.

Het is nog een kenschetsend document voor de doortastende realiteitszin van de grote administrator die Triest was. Hij houdt niet van onduidelijkheid. Het gebied van zijn bisdom, dat onder de Staten lag, was practisch een missiegebied geworden, waar de uitoefening van de Katholieke eredienst verboden was. Dit gebied omvat het bijna ganse dekanaat Sluis en een flink stuk van het dekanaat Aardenburg. Misschien hoopte men nog op een kentering ten goede, en mogen we daarmede de titel *provisionalis* verklaren. Maar intussen wil de bisschop een klare toestand scheppen. Het dekanaat Sluis wordt van de lijst geschrapt, en de zeldzame parochies van het district, die buiten 't gebied van de Staten liggen, worden bij Damme gevoegd. De stad Aardenburg, die de titel geeft aan het dekanaat, wordt niet meer vermeld op de lijst van dit district.

Triest heeft zich resoluut bij de nieuwe toestand aangepast.

Zijn opvolgers zijn minder klaar. Reeds in 1628 zal Christophori in zijn *Status* zeggen: *Quartus decanatus est Slusensis*, maar hij voegt er aanstonds aan toe: *neque ullum est in iis (partibus) etiam secretum exercitium religionis catholicae*. De Haudion (*Status* van 1642) overdrijft in de tegenovergestelde zin: *Fuerunt ante mala tempora octo decanatus, ex quibus nunc sex supersunt, Slusensi et Ardenburgensi extinctis*. Dat is onjuist, in die zin, dat het dekanaat Aardenburg toch in stand gebleven was en normaal beheerd werd; al viel een groot deel — met inbegrip van de stad Aardenburg — buiten de bevoegdheid van de deken. Van den Bosch (*Status* 1654) geeft maar zeven dekanaten op, maar zegt erbij: *Fuit olim decanatus Slusanus*. Bassery, in 1693, geeft weerom het dekanaat Sluis, met al de onderhorige kerken. Maar hij moet erbij zeggen, dat het district onder de Staten ligt, en voor de meeste parochies tekent hij aan: *ecclesia est destructa*. Feitelijk waren er toen slechts parochies heringericht te Aardenburg, te Yzendijke en te Sluis. Maar die parochies van het missiegebied vielen buiten het kader van de normaal functionerende dekanaten. Zelfs de deken van het district Aardenburg had zich met Aardenburg niet te bemoeien. Een deken voor het district Sluis wordt niet meer benoemd⁴. Wat onder de Staten hoort wordt rechtstreeks door de bisschoppelijke curie beheerd.

⁴ Verwonderlijk is het wel dat, op 29 November 1618, de dag waarop de *Nova et provisionalis divisio* wordt afgekondigd waarin het dekanaat Sluis voor 't eerst werd geschrapt, Jan vande Velde kanunnik van St.-Donaas benoemd wordt tot deken van Sluis en Damme. Wellicht wordt het zo gestyleerd omdat Damme nu enkele parochies van het district Sluis overneemt, nl. deze die buiten de Staten liggen. Maar het is ook de laatste keer dat een deken voor Sluis vermeld wordt.

II. De Moderne tijd

Ingevolge het Konkordaat werden alle vroegere kerkelijke indelingen afgeschaft en door nieuwe vervangen. Deze nieuwe kerkelijke indelingen werden, in de maat van het mogelijke, aan de burgerlijke aangepast; wat begrijpelijk wordt in een periode van sterk centraliserend beheer. Het ganse bestuurlijk apparaat van de Kerk wordt immers beschouwd als een onderdeel van de staatsinrichting. Men kan misschien een goede kant aan het systeem ontdekken: het brengt een zekere stabiliteit mee, en klaarheid.

Ook de bisdommen worden op deze basis ingericht. In België worden telkens twee departementen tot één bisdom bijeengevoegd. Met uitzondering voor het negende, het onpaar overschot, het departement Jemappes (Henegouwen), dat op zichzelf het bisdom Doornik vormt. West-Vlaanderen (Leie-departement) komt met Oost-Vlaanderen (Schelde-departement) onder één bisdom, waarvan de zetel te Gent gevestigd is.

Op 30 November 1802 wordt door Gent een lijst uitgegeven van de parochies, succursalen en openbare bidplaatsen (annexen) van 't bisdom. Overbodig er op te wijzen dat die rangschikking gebeurde met voorkennis en goedkeuring van het staatsgezag: het onderscheid tussen de zogezegde „echte parochies” (van eerste of tweede klas) en de mindere kerken berust hoofdzakelijk op het verschil van de staatsbezoldiging voor de bedienaars. Voor de ererang van „parochie” komen de hoofdplaatsen van de „cantons” nog al stelselmatig in aanmerking. Een nieuwigheid is het, dat nu elke „parochie” een aantal succursalen en annexen als onderhorigen krijgt. Een soort territoriale indeling dus, die kerkrechtelijk van geen betekenis is. De pastoors van de „parochies” hebben immers, als dus-

danig, geen bevoegdheid over deze nieuwsoortige onderhorigen. Deze nieuwe groeperingen verwijzen ook niet naar de historische toestand van moederkerk en ondergeschikte filialen. Ze zijn eenvoudig een product van de moderne bureaucratie, die tabula rasa gemaakt heeft van het verleden, en de kerkelijke bestuursindelingen zoekt gelijk te schakelen met de burgerlijke. De *Almanach du Clergé Catholique romain des Pays-bas*, die sedert 1821 te Brussel verschijnt, geeft de volledige tabel van de „parochies” met ondergeschikte (?) succursalen en annexen; maar kent geen dekens en dekanaten. De *Almanach* werd overigens opgesteld door J. B. P. Boucquié, *commis au département des affaires de Culte Catholique*; en op dat departement ignoreert men de dekens en de dekanaten.

Maar voor de bisschop is de toestand anders. Hij kan bezwaarlijk, nu vooral de bisdommen zo uitgestrekt geworden zijn, de bestuurlijke indeling in dekanale districten missen. Hij kan ze op eigen hand inrichten, daar de deken, als deken, geen staatsbezoldiging geniet. De Gentse bisschop, Mgr Fallot de Beaumont, schijnt zich overigens wel wat vrijheid van beweging te gunnen, waar de rem van de staatsbezoldiging niet werkt. Hij splitst zijn bisdom in drie districten: dit van Gent, dat rechtstreeks aan de bisschoppelijke curie onderhorig blijft; deze van Brugge en Ieper, waar een grootvicaris (Brugge) of een administrator (Ieper) wordt aangesteld, die het toezicht uitoefenen over deze gewesten van het departement de Leie, die eertijds onder de bisdommen Brugge en Ieper ressorteerden. Dat begint te gelijken op de vroegere aartsdiakonaten.

Ook de dekanaten zullen heringericht worden. Op 19 Mei 1803 verschijnt het *Elenchus decanatum novae dioecesis Gandavensis*. Dit document houdt in zover rekening met de tabel van 30 November 1802, waar de succursalen en annexen onder de parochies worden

gegroepeerd, dat de opname van een parochie in een dekenaat, ipso facto, de zozegde „onderhorige” succursalen en annexen in hetzelfde dekenaat onderbrengt. De latere wijzigingen op deze distributie zullen hoofdzakelijk hierop neerkomen dat, om redenen van practische aard, een of andere grens-succursale naar een aangrenzend dekenaat overgaat. Deze verhuizingen brengen geen bezwaar mede, daar de tabel van 1802 weldra elke betekenis zal verliezen.

Voor het Leie-departement worden, in 1803, negen dekanaten ingericht: Brugge, Gistel, Ieper, Kortrijk, Menen, Poperinge, Tielt, Torhout en Veurne. De grootvicaris te Brugge krijgt het beheer over de dekanaten Brugge, Gistel en Torhout; de administrator te Ieper houdt toezicht over de dekanaten Ieper, Poperinge en Veurne. Kortrijk en Menen (vroeger onder Doornik), en Tielt (vroeger onder 't bisdom Gent) blijven rechtstreeks onder Gent ressorteren. Wat vroeger onder 't gebied van de Staten lag — het hele schim-dekenaat Sluis en een groot stuk van het dekenaat Aardenburg — komen onder 't nieuw dekenaat Eeklo (Schelde-departement). Lescouhier (*o. c.*, bl. 319) geeft de lijst van de nieuwe dekanaten met de hun onderhorige parochies voor het departement van de Leie. Hij heeft echter het *Elenchus* van 1803 niet gekend. Zijn tabel verwijst naar een latere toestand: in 1803 was deze toestand anders, ten minste voor de dekanaten Brugge en Gistel. Het eenvoudigste zal wel zijn voor deze twee districten het *Elenchus* over te schrijven.

Het dekenaat Brugge omvat de volgende parochies:

- 1) St.-Donaas (het huidige St.-Walburga) te Brugge, met de onderhorige (?) succursalen Assebroek, St.-Anna (Brugge), St.-Kruis, Oedelem en Sijsele;
- 2) St.-Jacobs (Brugge) met de succursalen Blankenber-

- ge, Houtave, Klemskerke, Meetkerke, Nieuwmunster, St.-Pieters-op-de-Dijk, Stalhille, Vlissegem, Wenduine en Zuienkerke;
- 3) St.-Gillis (Brugge), met de succursalen Damme, Dudzele, Heist, Hoeke, Knokke, Koolkerke, Lapscheure, Lissewege, Moerkerke, Oostkerke en Westkapelle;
 - 4) St.-Pieters en Paulus te Oostende met als ondergeschikten : de Kapucijnenkerk (Oostende), Bredene en Molendorp.

Het dekanaat Gistel omvat de parochies :

- 1) Gistel, met als ondergeschikten : Eernegem, Ettelgem, Leffinge, Leke, Mariakerke, Middelkerke, Moere, Oudenburg, St.-Pieterskapelle, Slijpe, Snaaskerke, Westkerke-Roksem, Wilskerke, Zande, Zandvoorde en Zevokote;
- 2) O. L. Vrouw (Brugge), met als ondergeschikten : Beernem, Begijnhof (Brugge), Oostkamp, St.-Joristen-Distel en Waardamme;
- 3) St.-Salvators (Brugge), met als ondergeschikten : Bekegem, Jabbeke, Loppem, St.-Andries, St.-Michiels, Snellegem, Varsenare, Zedelgem en Zerkegem.

Er is iets abnormaals in deze tabel : de twee bijzonderste parochies van Brugge zijn ondergebracht in het dekanaat Gistel. Voor deze kerken lijkt het op een soort degradatie- of devaluatie. Er was natuurlijk een zekere moeilijkheid, eens dat men het principe huldigde dat succursalen en annexen noodzakelijk moesten meegaan met de parochies, waaronder de tabel van 1802 ze had gerangschikt. De vijf geclasseerde stadsparochies van Brugge hadden nu eens zoveel „ondergeschikten”, dat

zo'n uitgebreid dekanaat niet meer te begaan zou geweest zijn. Men had, zoals thans in grote steden (Brussel, Antwerpen) gebeurt, kunnen een indeling nemen : Brugge, dekanaat van 't eerste en tweede district. Heeft men er niet aan gedacht? Of was er iets anders in 't spel? En mogen we hier reeds een eerste poging ontdekken van het vroegere St.-Walburga om zich op te werken tot eerste kerk van de stad? Centraal gelegen, erfgename van de titel der vroegere kathedraal St.-Donaas, parochie van de prefect en garnizoenskerk, dat alles begint een kerk aanzien te geven. Kan men daarbij de vroegere kapittelkerken van stad naar het landelijk dekanaat Gistel overhevelen, dan is een mogelijk mededingen uitgeschakeld en komt de baan vrij. Nog in 1827, wanneer voor de eerste maal spraak is van het heroprichten van 't bisdom Brugge, zal St.-Walburga naar de rang van Kathedraal dingen. Nu is het wel waar dat, in 1803, een deken nog niet aan een bepaalde kerk gehecht is; feitelijk wordt het toch het meest gevolgde gebruik; en met de eerste gerangschikt te worden onder de parochies van 't nieuwe dekanaat Brugge, krijgt St.-Walburga (St.-Donaas) een voorsprong.

Deze toestand is blijven meegaan tot in 1811, wanneer op 1 Juni een *Ordinatio* van Mgr de Broglie, voor de dekanaten Brugge en Gistel een andere, meer redelijke distributie invoerde. Deze nieuwe regeling houdt niet langer rekening met de tabel van 1802, waarin elke parochie van eerste of tweede klas een aantal succursalen en annexen als een soort onderhorigen gekregen had. Wat overigens op 't gebied van de kerkelijke administratie aan geen enkele werkelijkheid beantwoordde.

Door de regeling van 1811 worden al de parochies van de stad Brugge onder het dekanaat Brugge bijeengebracht. Daarbij omvat het nog Assebroek, Beernem,

Blankenberge, Damme, Dudzele, Heist, Hoeke, Hou-tave, Jabbeke, Knokke, Koolkerke, Lapscheure, Lisse-wege, Loppem, Meetkerke, Moerkerke, Nieuwmunster, Oedelem, Oostkamp, Oostkerke, Ramskapelle, St.-An-dries, St.-Joris-ten-Distel, St.-Kruis, St.-Michiels, St.-Pieters-op-den-Dijk, Sijsele, Snellegem, Uitkerke, Varsenare, Waardamme, Westkapelle, Zedelgem en Zuienkerke. Het dekanaat Gistel omvat: Bekegem, Bredene, Eernegem, Ettelgem, Gistel, Klemskerke, Leffinge, Leke, Mariakerke, Middelkerke, Moere, Oostende, Oudenburg, Slijpe, St.-Pieterskapelle, Snaas-kerke, Stalhille, Stene, Vlissegem, Westkerke-Roksem, Wilskerke, Zande, Zandvoorde, Zerkegem en Zevokote.

Was het de bedoeling van Mgr de Broglie een eenvoudiger en meer practisch bestuurskader te beko-men wanneer hij zijn *Ordinatio* van 1811 inbracht? Eenvoudiger en meer practisch werd dat wel. Maar er zijn aanduidingen om te vermoeden dat deze bischop-pelijke maatregel ingegeven was door de beruchte Jan Antoon Buydens, wiens latere gedragingen zijn bisschop zo veel kommer bezorgden, maar die uiteindelijk als voorbeeldig priester stierf. Buydens was een Mechelaar, die, onder 't oud regime, professor was geweest aan 't Brugs Seminarie en kanunnik van St.-Donaas. In 1799 is hij onder de vicarissen-capitularis vermeld. Na 't Konkordaat, in 1802, werd hij voorgesteld voor de pastorie van Izegem, maar hij verkoos te Brugge te blijven en hij wordt raadslid van 't vicariaat te Brugge. In 1807 wordt hij pastoor op O. L. Vrouw te Brugge, en in deze hoedanigheid krijgt hij, in 1808, het dekanaat Gistel. In 1810, bij de dood van de Pauw, die tegelijk grootvicaris was en deken van 't district Brugge, neemt hij deze dubbele successie over; zodat hij nu deken is van de twee districten Brugge en Gistel en nog een tamelijk zware pastorie moet bedienen. Eigenlijk te veel om door een man behoorlijk begaan te worden. Buydens was,

zoals zijn verdere geschiedenis bewijst, een tikje heerszuchtig. Alles wijst er op dat Buydens deze, overigens zeer redelijke herindeling van de twee dekanaten heeft voorgesteld en weten door te drijven, een verandering die hem de taak zal lichter maken. Want nu kan hij, zonder in aanzien te verminderen, het dekanaat Gistel aan een andere overlaten, te Brugge blijven, de titel van deken van Brugge behouden en de hele stad onder zijn beheer en toezicht krijgen.

Bij de heroprichting van 't bisdom Brugge (1834) bleef de toestand ongewijzigd, met dien verstande, dat het district Brugge aan de aartspriester van 't nieuw kapittel wordt toevertrouwd, en opnieuw aartspriesterdom heet. Allengerhand is er meer klaarheid gekomen in de toestand. Buydens zal wel de laatste geweest zijn om meerdere dekanaten te cumuleren, iets wat vroeger niet uitzonderlijk was. Het is principieel ook niet nodig dat een deken in zijn district resideert: vroeger waren de dekenen van Damme en Gistel niet zelden kanunniken van St.-Donaas. Het laatste voorbeeld van die aard ging mede tot in 1841, wanneer Mgr Simons, die tot dan toe grootcantor van 't Brugs kapittel was geweest en deken van 't district Tielt, tot aartspriester werd benoemd en het dekanaat Brugge overnam. Als opvolger voor 't district Tielt werd hij opgevolgd door Karel De Wilde, pastoor te Pittem. Sedert zijn aanstelling te Pittem in 1834, was De Wilde ook „onderdeken” voor 't district Tielt geweest, daar de deken te Brugge resideerde. Onderdekens of subdecani vond men onder 't oud regime wel meer. Ze worden aangesteld wanneer een deken om reden van hoge leeftijd of ziekelijkheid zijn functie moeilijk kan waarnemen. Pastoor De Wilde zal het voorlaatste exemplaar geweest zijn van het „onderdekensras”. Het laatste mij bekende voorbeeld is dat van J. Danneels, gestorven in 1836, als pastoor op St.-Pieters te Ieper en onderdeken van 't district Ieper.

Wonen de dekens voortaan in hun district, er volgt nog niet uit dat ze in functie zijn op de plaats waaraan het district de naam ontleent. Maar, zonder wet te worden, wordt het toch geleidelijk de gewoonte dat het dekanaat met een bepaalde pastorele functie samengaat. Wat toch, van kerkrechtelijk standpunt beschouwd, geen reden is om de kerk van de deken de titel te geven van „dekanale kerk”.

Bij ons resideren thans nog de dekens van Brugge-Randgemeenten, Brugge-Noord en Brugge-Zuid, buiten hun district, en zijn hun zogezegde „dekanale” kerken, parochiekerken van het aartsbischopendom.

De dekanaten Avelgem en Diksmuide ontstonden in 1839. In 1853 verdeelde Mgr Malou het aartsbischopendom Brugge in drie districten: het aartsbischopendom dat de stad omvatte, Brugge-Noord en Brugge-Zuid. Voor de twee laatst vermelde dekanaten wil de bisschop de titularis in principie niet aan een bepaalde kerk vasthechten: *iis ... committemus, sive intra sive extra civitatem resideant...* Feitelijk werden deze twee dekanaten tot nog toe altijd toevertrouwd aan de pastoors van St.-Gilles en O. L. Vrouw. Mgr Faict stichtte de dekanaten Oostende en Roeselare (1872); Mgr Lamiroy deze van Moeskroen (1932) en Waregem (1941); Mgr De Smedt, deze van Izegem en Brugge-Randgemeenten (1953). Voor laatstgenoemd district werd tot deken aangesteld ons geacht medelid, kanunnik Hodüm, pastoor van St.-Jacobs te Brugge.

Ad multos ... et felices annos.

M. ENGLISH.

De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIIe eeuw

De bevolkingscurve over 1640-1700²⁵ kan op tref-
fende wijze toegelicht worden door archiefbronnen en
door de beschrijving van de kasselrij door P. Heinderijcx,
een tijdgenoot en eerste-rangsetuige.

Laten we dan, om onze studie te besluiten, de
toestand in de onderscheidene perioden meer in het
bijzonder nagaan.

Periode 1640-1658.

Sterke daling van de bevolkingscurve tussen 1640 en
1655. De grafiek opgemaakt aan de hand van de jaar-
lijkse geboortetabellen toont echter dat 1655 een punt
is dat reeds deel uitmaakt van een stijgende curve —
met lichte onderbreking in 1651-1652 — curve waarvan
het vertrekpunt in 1648, het eindpunt in 1656 ligt.
Deze stijging wordt in 1657-1658 door een gevoelige
geboortevermindering gevolgd.

We zagen reeds dat in 1644 een einde gesteld
werd aan de periode van rust die de kasselrij sinds de
verovering van Oostende kende. Van 1644 tot 1652
moet de kasselrij de lasten van een vreemde bezetting

²⁵ Het eerste deel van die studie verscheen in deze *Handelingen*,
dl. XC (1953), blz. 97-130, met op blz. 129 de hier bedoelde bevol-
kingscurve.

dragen. Troepen uit alle delen van Europa komen er legeren; „alle die volcker hebben met de inwoonders soo qualick gehandelt dat men nauwelicx soude connen oordeelen welcke natie de beste ende eerlickste thunnen opsichte is geweest”²⁶. In 1647 komen de verschrikkingen van de oorlog over de Westhoek. De sluizen van Nieuwpoort worden geopend, het zeewater overstroomt het poldergebied „soodanich, dat men in 't bloote van d'eene prochie naer d'andere met scheepkens vaerde”²⁷ en wanneer eindelijk, in 1651 (5 September), de Fransen uit Veurne verdreven worden, waren „de vernielingen op de casselrie soo groot ende de prochiën soodanich verwoest dat in de gonen van Ste. Walburga, Coxide, Oostduynkercke, Bewesterpoort, Beoosterpoort, Pervijse, Steenkercke, Bulscamp, St Jooris, Ramscappelle, Stuyvekenskercke, Caeskercke ende St Jacobsapelle niet een huys ofte een deelken van een huys daer was blijven staen. Op alle de andere prochiën vande casselrie warender insgelicx seer vele huysen ende gebauwsels totter aerde afgebroocken ende verbrant”²⁸.

Ziekte spaarde de reeds door de oorlog zo zwaar getroffen bevolking evenmin.

„Den Almogenden, de inwoonders vande stadt ende casselrie niet alleenlick willende straffen met oorlogen ende verlies van goederen, heeft hun noch de plaegh van sterfte overgesonden. Het volck die gedeurende desen somer door het gestadich vluchten, de vrede handelinghe der soldaten, midtsgaders het verlies hunner goederen, altijd van schrick ende droefheyt het harte beswaert hadt gehad, creegh er oock eene bedervenisse van in tbloedt, die groote sieckten veroorsaecte, namentlick den rooden ende den grauwen

²⁶ O. HEINDERIJCKX, *Jaerboeken*, IV, p. 184-185.

²⁷ *Ibid.*, p. 149.

²⁸ *Ibid.*, p. 184-185.

buyckloop. Daervan stiervender een menichte menschen. Men sagh daghelicx den dagh door, dooden begraven. *Men houdt datter in de jaren 1646 en 1647, meer als het derde deel vande inwoonders van dese casselrie gestorven zijn*"²⁹.

Na het verdrijven der Franssen (September 1651) wordt met koortsachtige haast aan de wederopbouw van Veurne-Ambacht gewerkt. Landslieden uit Holland, het land van Aalst, het land van Waas en uit andere gewesten komen zich in de kasselrij vestigen, „ieder hoopte dat de casselrie noch in den staet gelijk sij voor den oorloge was soude herstelt worden”³⁰. 1657 en 1658 brengen echter nieuwe onheilen³¹. Opnieuw wordt het poldergebied onder water gezet³², « van Duynkercke af tot Nieupoort wierden alle huysen ende hofsteden ter aerde afgebroocken, van Nieupoort tot Dixmuyde wiert insgelicx gedaen, alsoock van Dixmuyde tot de Fynteete”³³. De vrede van de

²⁹ *Ibid.*, IV, p. 144; wanneer we het bevolkingscijfer over de periode 1645-1650 (gemiddeld 117,8 geb. j.) berekenen aan coëfficiënt 42, dan bekomen we 2804, hetzij ten overstaan van 1640 een vermindering van 41 %.

³⁰ *Ibid.*, IV, p. 186-187; deze inwijking van vreemdelingen wordt bevestigd door de poortersboeken over de jaren 1651-1656 (S.A.V. 266, Reg. van de poorters ende cuerbroeders der stede ende casselrie van Veurne).

³¹ R. A. Br. Kasselrij Veurne, Kasselrijrek. 1658-1659, f° 3 „Also de verpachtinge van de voors. assiisen (wijn en bier) is onderbleven ter cause dat gedeurende tgeheele saysoen (1 Mei 1658-31 October 1658) alle de ingesetene deser casselrie sijn verjaecht door het camperen van de respectie leghers van de conynghen van Spagnen ende Franckerycke”.

f° 3. (saysoen 1 November 1658- 30 April 1659) „Alvooren aengaende teerste district consistierende inde naerschreven prochiën van Oostduynckercke, Ramskapelle, Valckeravenkynderkercke, Perwijze, Stuivekenskercke, Caeskercke, Rellemskapelle, Lampernisse, Zoutenaye ende Wulpen is ingestelt geweest op 50 p. par., nemaer en is omme de cleene importantie niet overgeslegen geweest”.

³² *Ibidem*, IV, p. 213.

³³ *Ibidem*, IV, p. 224.

Pyreneeën (7 November 1659) stelde een einde aan dit nieuwe lijden.

Periode 1659-1666.

Sterke stijging van de geboortecurve met onderbreking in 1661-1662. Onze berekening van de bevolkingscurve vertoont een parallelle stijging.

„Nu dat den vrede gemaect was, begon men alhaest overal te sorgen om de ongebruyckte ende vage landen te doen benooten. Ende alsoo de casselrie door alle de voorgaende verwoestingen seer onbevolckt was, quam er veel volck uut andere quartieren van Vlaenderen hun hier vestigen, omdat sij de landen goeden coop pachteden”³⁴, doch de zware lasten die op de bevolking bleven drukken waren „oorsaecke dat 't Veurnambacht sich niet gevougelick conde herstellen”³⁵.

De onderbreking van de curve in 1661-1662 moeten we waarschijnlijk toeschrijven aan de „soo groote dierte in de granen” die men in 1661 noteerde³⁶.

Periode 1667-1688.

De stijging van de geboortecurve wordt afgebroken, het niveau van de curve kan zich echter handhaven tot 1677. De inzinking van 1678-1679 wordt langzaam

³⁴ *Ibidem*, IV, p. 233. Inwijking bevestigd door de poortersboeken. S. A. V. 266.

³⁵ *Ibidem*, IV, p. 234.

³⁶ *Ibid.*, IV, p. 235. De oorzaak van de duurte was „omdat de granen in 't Oostland (daer de Hollanders jaerlicx er eene menichte gaen halen) vervrosen.” Alhoewel de oogst in Veurne-Ambacht niet mislukte onderging de prijs van het graan (24 guldens de rasiere) de weerslag van deze duurte.

hersteld. De vermindering van het bevolkingscijfer in deze periode is te aanvaarden, doch de daling van de bevolkingscurve tussen 1667 en 1677 is te scherp. De oorzaak hiervan ligt in het feit dat het punt 1677 berekend werd over de jaren 1673-1682.

De Devolutieoorlog (1667-1668), gepaard met nieuwe rampen ³⁷, zette de in 1660 begonnen wederopbloei stop. Door de vrede van Aken werd ons gewest bij Frankrijk ingelijfd. Het beeld dat P. Heinderijcx ons ophangt voor deze periode is minder gruwelijk, doch blijft donker gekleurd. Zware contributiën drukken op de bevolking. Deze lasten zijn zo zwaar geworden dat „ten zij datter middel gevonden wiert omme de partye-loopers hunnen bedryfriën te doen eyndigen, dat de lantslieden gingen moeten hunnen huysen verlaten, doordien sij sich daer niet voorder meer souden connen onthouden” ³⁸. Wel trad, ingevolge de tussenkomst van de magistraat van stad en kasselrij bij de intendant van West-Vlaanderen, een lichte verbetering in de toestand op, doch 1678 was rampzalig : „De casselrie van Veurne heeft noyt soo seer als desen jaere belast geweest... als de prochiën hunne reeckeningen deden te Meye 1678, bevondt men datter niet eene prochie in de casselrie was, die min oncosten hadde als thien guldens van 't gemet ende dat de gone van 't bloote, besonderlick die van langst de passagiën daer de Spangniaerds vele meer liepen, er van twaelf tot veerthien guldens vanden gemete gehadt hadden” ³⁹.

³⁷ *Ibid.*, IV, p. 250-251: de polderstreek wordt opnieuw onder water gezet.

³⁸ *Ibid.*, IV, p. 282.

³⁹ *Ibid.*, IV, p. 296.

Periode 1689-1697.

De geboortecurve daalt met een scherpe spits in 1693-1694. Deze daling wordt weerspiegeld in onze bevolkingscurve.

Sinds het hervatten van de oorlog in 1688 drukten de lasten (expeditiekosten, brandschattingen, enz.) almaar zwaarder op de reeds uitgeputte bevolking van de kasselrij, „mais l'année 1692 a esté celle de sa désolation entière et pour ainsy dire de sa destruction”⁴⁰. Op 4 September bezette de vijand Veurne en Diksmuide. Pas in Januari 1693, na een beleg van 10 dagen, werd Veurne heroverd. Deze belegering ging met nieuwe onheilen gepaard: „les soldats se crurent tout permis, rien ne leur échappa, non seulement dans les lieux de leur camps et de leur passage mais dans tout ceux ou le soldat peut atteindre: Oostduynkercke, St. Walburge, Adinkercke, Bewesterpoort furent entièrement bruslez, Wulpen, Beosterpoort, Steenkercke et Bulscamp le furent en partie et les habitants de tous les villages perdirent généralement tous leurs effets. Avekappelle, Eggewaertscapelle, Alveringem, Oeren, Wulveringem, Vinkem et St. Requieris firent aussy des pertes fort considérables... Les ennemies ayant ouvert en mesmes temps les écluses que la chastellenie de furnes entretient à Nieuport pour l'écoulement de ses eaux s'en servirent pour yonder des eaux de la mer plus de vingt sept mille mesures de terres dans les villages d'Oostduynkercke, Adinkercke, Bewesterpoort, Wulpen, Beosterpoort, Ramscappel, Stuivekenskerque, Caeskerque, Avescappel, Ascappel, Alveringem, Provisse, Loo, Oudecappel, Nieucappel, Wulveringem, Pollinchove, Houtem

⁴⁰ S. A. V. bundel 88: Mémoire sur l'estat de la chastellenie de furnes pendant la présente année 1693.

et dans les seigneuries du francq de Lille et de Bercle, ses terres, qui faisoient toutte la richesse de la chastellenie et quy la faisoient reputté pour une des meilleure de la flandre par le nombre de bestiaux qu'on y engraisait et par le burre renommé soubs le nom de burre de dixmude, que les habittants y retiroient de leurs vaches à lait, n'est depuis ce temps la qu'un vast étang de plus de deux lieux d'étendue et d'une lieu et demie de largeur, entrecouppé de quelques petites isles quy y sont formées par les terres les plus élevées. Le peu d'habittants qu'il y a peu demeuré se retirent tout les jours, perdant l'espérance de pouvoir rentrée dans leurs anciennes occupations, que les eaux de la mer laisseroit stériles pour plus de six ans quant même ont voudroit les en retirer présentement. *Voila quel estoit l'état de la malheureuse chastellenie de Furnes au commencement de cet année (1693). Bruslée depuis la chastellenie de Bergues et la Moure jusques à Nieuport, inondée depuis Nieuport jusq'au fort de la Cnocque et ruinée sans ressource dans toutes ses partyes. Un grand nombre de ses habittants morts, retirés ou dispersés, les autres épuissés et hors d'estat de se jamais rétablir*"⁴¹.

In November 1696 bleven nog steeds 26.000 gemet onbebouwd „tant par la désertion de plusieurs habitans que par les inondations”⁴².

De overeenkomst in de bevolgingsvermindering tussen 1655 en 1697 in de zeven door ons onderzochte

⁴¹ *Ibid.* Begin Juli 1693 veroorzaakten geweldige regens een dijkbreuk (IJzer). Meer dan 8000 gemet werd in Zuidschote, Noordschote, Reninge, Oost- en Westvleteren, Stavele, Hoogstade, Beveren en Haringe overstroomd.

⁴² S. A. V. Reg. 146 f° 16, Copie de l'extrait des registres du conseil d'estat 13 Novembre 1696. In 1697 verleent de magistraat aan verschillende dorpen gedeeltelijke vrijstelling van lasten „à cause des terres qui ont esté inondées et nouvellement reduittes en cultures” (R. A. Br. Kasselrij Veurne, Kasselrijrek. 1697-1698, f° 89).

gemeenten en in de kasselrij enerzijds ⁴³, van bovenstaande geboorte- en bevolkingscurven met de beschrijving van de kasselrij anderzijds, kan niet aan het toeval toegeschreven worden; ze bewijst dat de bekomen curven de evolutie van het bevolkingscijfer van gans de kasselrij in beeld brengen. Waar we bijgevolg in onze grafiek het bevolkingscijfer tussen 1640 en 1697 van 4.766 op 2.599 zien terugvallen, mogen we eenzelfde vermindering van 45 % voor het bevolkingscijfer van de kasselrij aanvaarden. Op deze basis bekomen we voor genoemd gebied volgende cijfers :

1640	:	24.701	inwoners
1655	:	16.184	"
1697	:	13.586	"

Hierboven zagen we dat de vergelijking van het bevolkingscijfer van de acht prochiën in 1655 en 1697 een vermeerdering van 23 % uitwees ⁴⁴. Bij het doorbladeren van de Jaarboeken van P. Heinderijcx valt het op dat deze streek veel minder onder de verschrikkingen van de oorlogen geleden heeft, zodat een stijging van het bevolkingscijfer aanvaardbaar is. We vermoeden dat verschillende vluchtelingen uit de kasselrij hun toevlucht in dit gebied zochten.

We hebben er reeds op gewezen, dat we voor de acht prochiën slechts over de parochieregisters van de gemeente Elverdinge konden beschikken. Wanneer we nu op de geboortecijfers van deze gemeente (periode 1630-1639) ⁴⁵ de coëfficiënt 42 toepassen dan bekomen we een bevolkingscijfer van ± 1.000 tegenover 600 in 1655, hetzij tussen beide data een vermindering van 40 %. Daar dit onderzoek slechts op de gegevens van één gemeente berust mogen we niet veralgemenen. We

⁴³ Zie hierboven, Handelingen dl. xc (1953), blz. 123.

⁴⁴ Zie hierboven, Handelingen dl. xc (1953), blz. 121.

⁴⁵ Zie hierboven, Handelingen dl. xc (1953), blz. 122.

menen echter niet ver van de werkelijkheid verwijderd te blijven wanneer we, evenals in de kasselrij, een vermindering van 35 % aanvaarden. Een theoretische berekening geeft op die manier :

$$\begin{aligned} 1640 &: 100 \\ 1655 &: 65 \\ 1697 &: 80 (1655 + 23 \%) \end{aligned}$$

hetzij tussen 1640 en 1697 een bevolkingsvermindering van 20 %. Op bovenstaande basis berekend verkrijgen we volgende bevolkingscijfers voor de acht prochiën :

$$\begin{aligned} 1640 &: 7.281 \\ 1655 &: 4.570 (1.030 \times 4 = 4.120) + 450 \text{ inwoners in Lokere}^{46} \\ 1697 &: 5.825 \end{aligned}$$

De gegevens omtrent het aantal weerbare mannen in de heerlijkheden zijn onvolledig. Aanvaarden we hier, gezien de ligging van het merendeel der heerlijkheden, dezelfde evolutie als voor de acht prochiën, dan bekomen we :

$$\begin{aligned} 1640 &: 2.302 \text{ inwoners} \\ 1655 &: 1.497 \text{ "} \\ 1697 &: 1.842 \text{ "} \end{aligned}$$

Resumerend hebben we :

	Kasselrij		AchtProchiën		Heerlijkheden		Totaal	
	in-woners	/Km ²	in-woners	/Km ²	in-woners	/Km ²	in-woners	/Km ²
1640	24.701	73,0	7.281	89,7	2.302	73,0	34.284	75,9
1655	16.184	47,7	4.570	56,3	1.497	47,5	22.251	49,3
1697	13.586	40,1	5.825	71,8	1.842	58,4	21.253	47,1

⁴⁶ Voor Lokere kennen we het aantal weerbare mannen niet. We hebben het bevolkingscijfer (1655) berekend in evenredigheid met het aantal inwoners in de andere prochieën.

Het bevolkingscijfer in 1697 uitgezonderd, hebben bovenstaande cijfers geen absolute waarde. We menen toch te mogen aanvaarden dat het bevolkingscijfer van Veurne-Ambacht in de loop van de zeventiende eeuw (1640-1697) met ongeveer 38 % verminderde ⁴⁷.

D. DALLE.

⁴⁷ In Brabant schijnt de vermindering van het aantal inwoners tussen 1650 en 1700 één derde te zijn. (H. PIRENNE, *Geschiedenis van België*, Gent, 1929, V, p. 58-59.

BIJLAGE I

Bevolking en bevolkingsdichtheid, bewoning en samenstelling der huisgezinnen in Veurne-Ambacht, naar de volkstelling van 1697.

KASSELRIJ

Gemeenten	Oppervlakte ¹		bevolking		huizen		huisgezinnen	
	gemet	roeden	aantal	dicht- heid ² /Km ²	aantal ³	bewoning	aantal	pers./gezin
Adinkerke	2216	132	279	28,9	58	4,81	61	4,57
Alveringem	4247	000	903	48,9	183	4,93	188	4,80
Avekapelle	1020	211	258	58,1	50	5,16	61	4,22
Beveren	2666	190	709	61,1	149 + 2	4,75	155	4,57
Bulskamp	1780	290	323	41,7	56	5,76	74	4,36
Eggewaartkapelle	1115	150	341	70,3	68	5,00	77	4,48
Gyverinkhove	870	204	245	64,7	53 + 2	4,62	60	4,08
Haringe	2588	076	852	74,8	186 + 3	4,58	188	4,54
Hoogstade	1246	292	260	48,0	51 + 1	5,09	57	4,56
Houtem	2766	114	609	50,6	124	4,91	132	4,61
Izenberge	995	157	335	87,4	74 + 3	4,52	74	4,52
Kaaskerke	1373	206	123	20,6	23	5,34	23	5,34
Koksijde ⁴	1504	116	194	29,6	34	5,70	39	4,97
Krombeke	424	260	95	51,4	22	4,31	22	4,31
Lampernisse	3288	109	213	14,9	47	4,53	51	4,17
Leisele	3454	150	754	50,2	164	4,59	165	4,57

Lo (dorp)	3120	000	561	41,1	98 + 2	5,72	109	5,14
Oeren	650	096	111	39,2	22	5,04	24	4,62
Oostduinkerke	2300	124	343	34,2	70 + 1	4,90	83	4,13
Oostkerke	880	061	112	29,2	27	4,14	29	3,86
Oostvleteren	2504	000	534	49,0	115	4,64	121	4,41
Oudekapelle	854	093	105	28,2	21	5,00	21	5,00
Pervijze	2086	272	124	13,6	25 + 21	4,96	31	4,00
Pollinkhove	3100	197	712	52,8	148	4,81	148	4,81
Proven	2007	208	445	55,9	93 + 5	4,78	96	4,63
Ramskapelle	4480	157	342	17,5	72 + 13	4,75	72	4,75
St Joris	3797	191	623	37,7	115 + 1	5,41	122	5,10
Reninge	818	294	147	41,3	27	5,44	31	4,74
St Rijkers	2440	150	552	52,0	118	4,67	119	4,63
Stavele	2675	150	356	30,6	69	5,15	71	5,00
Steenkerke	1261	190	90	16,4	13	6,92	13	6,92
Stuivenskerke	2198	152	164	17,1	31 + 1	5,29	34	4,82
Veurne BOP s	2146	291	255	27,3	47	5,42	48	5,31
Veurne BWP	1165	263	276	54,4	58	4,75	58	4,75
Vinkem	1764	056	364	47,4	73	4,98	73	4,98
Westvleteren	3488	230	342	22,5	72	4,75	81	4,22
Wulpen-Boitsh.	2105	201	506	55,2	104	4,86	114	4,43
Wulveringem	476	046	14	6,7	3	4,66	5	2,80
Zoetenaai	77886	089	13571	40,1	2763 + 55	4,94	2930	4,63
Kloosterlingen :								
Haringe			3					
Stavele			12					
	77886	089	13586	40,1				

Bijlage I (vervolg)

ACHT PROCHIËN

Gemeenten	Oppervlakte		Bevolking		Huizen		Huisgezinnen	
	gemet	roeden	aantal	dichtheid /Km ²	aantal	bewoning	aantal	huis-pers./gezin
Elverdinge	2200	000	800	83,6	152	5,26	171	4,67
Lokere	1307	150	485	85,3	89 + 7	5,44	106	4,57
Noordschote	2824	000	811	66,0	135	6,00	143	5,67
Zuidschote								
Reningelst	3531	000	1072	69,8	196	5,47	229	4,67
Vlamertinge	2856	000	846	68,0	148	5,71	186	4,54
Watou	5332	200	1487	64,0	303	4,90	320	4,64
Woesten	607	000	324	123,0	64	5,00	72	4,50
	18658	050	5825	71,8	1087 + 7	5,35	1227	4,74
HEERLIJKHEDEN								
Berle ⁶	653	107	161	57,5	35	4,60	35	4,60
Nieuwkapelle	1800	000	360	46,1	76	4,73	76	4,73
Vrije van Rijsel ⁷	1628	299	177	25,2	34 + 4	5,20	45	3,95
Elsdanne	105	000	92	204,4	19	4,84	19	4,84
Vrije in Crombeke ⁸	844	200	336	92,0	70	4,80	78	4,30
Zwijnland ⁹	665	000	244	84,3	63	3,87	64	3,81
Coppennolle ¹⁰	190	000	69	83,0	12	5,75	12	5,75
Heerl. Tempeliers ¹¹	30	218	66	597,6	14	4,71	14	4,71
Heerl. Diepzele ¹²	7	000	22	733,3	4	5,50	5	4,40
Heerl. Couthove ¹³	218	000	35	37,2	7	5,00	7	5,00
Laatschip Reninge ¹⁴	240	000	124	119,2	23	5,39	27	4,59
Hofland in Reninge ¹⁶	530	000	156	67,8	33	4,72	38	4,10
	7267	182	1842	58,4	390 + 4	4,72	420	4,38
<i>Lo stad</i>			429		94 + 10	4,56	105	4,08
+ kloosterlingen			45					
			474					

Nota's (Bijlage I)

¹ Oppervlakten afgenomen van „Cadaster door den welken men promptelick can vinden hoe vele ider prochie ende heerlickhede vande Casselrie van Veurne moeten draeghen in alle sorten van lasten, ommestellinghen ofte pointinghen soo in ghelde, fouragiën, pioniers, peerden, waeghens als andere die bij de selve casselrie moeten gedreghen ofte ghelevert worden, volgens den transport vande jaere 1631. Ghemaect door Guilliamus Blaeuvoet, schepen ende Cuerheere midtsgaders gheswoeren deelsman, pryser ende lantmeter der stede ende casselrie van Veurne, uut crachte van commissie van mijn edele heeren Burghmeesters, Lanthouders, Schepenen ende Cuerheers der voornoemde stede ende casselrie, anno 1711. (S. A. V. Reg. 908).

² 1 gemet = 43 à 44 aren; 1 Km² = 230 gemet.

³ Het eerste cijfer duidt de bewoonde huizen aan, het tweede de onbewoonde.

⁴ Koksyde + St. Walburga.

⁵ Beoosterpoort + 's Heerwillemskapelle.

⁶ K. De Flou, *Woordenboek der Toponymie van West Vlaanderen*, I, p. 840: „eene heerlijkheid, ook geheeten het vrije van Cassel. gelegen in de gemeenten Sint-Catheline-Capelle (Pervijze), Pervijze, Eggewaertskapelle, Ramskapelle, St. Joris, Eessen en ook elders in Veurne Ambacht.”

⁷ Sint Jacobskapelle.

⁸ R. A. Br., Chastellenie de Furnes, bundel 253 „Seigneurie du francq de Crombecque ... enclavez dans la paroisse de Crombeque”.

⁹ R. A. Br. *ibid.*, „Seigneurie de Swijlande, dépendance des huit paroisse enclavez dans Poperinghe, Watou, Proven, Crombeke et West Vleteren.”

¹⁰ *Ibid.*: „Seigneurie, dépendance des huit paroisses, enclavez dans la paroisse de St. Jean à Poperinghe.”

¹¹ *Ibid.*: „Seigneurie de Templier, dépendance des huit paroisses, enclavez dans les paroisses d'Oost et West-Vleteren.” Cnf. De Flou, *op. cit.* XV, 748-749.

¹² *Ibid.*: „Seigneurie de Diepzele, Eversam en Crombecq.” Cnf. De Flou, *op. cit.* 111, 238.

¹³ *Ibid.*: „Seigneurie de Couthove,... enclavez de Poperinghe et Proven.” Cnf. DE FLOU, VIII, 582.

¹⁴ Heerlijkheid in Reninge (DE FLOU, *op. cit.* XIII, 470).

¹⁵ Heerlijkheid in Reninge (DE FLOU, *op. cit.* XIII, 470).

BIJLAGE II

Samenstelling van de bevolking in Veurne-Ambacht, naar de volkstelling van 1697.

KASSELRIJ

Gemeente ¹	Mannen	Vrouwen	Knechten	Meiden	jongens + 14 jaar	meisjes + 12 jaar	jongens — 14 jaar	meisjes — 12 jaar	Totaal
Adinkerke (11 Se.)	57	55	17	19	15	14	53	49	279
Alveringem ² (19 Se.)	180	174	87	67	43	43	175	134	903
Avekapelle ³ (16 Se.)	52	54	18	14	9	8	61	42	258
Beveren ⁴ (18-20 Se.)	148	149	58	44	34	32	122	122	709
Bulskamp (11 Se.)	65	64	27	25	13	12	65	52	323
Eggewaartskapelle (16 Se.)	66	73	25	15	14	9	69	70	341
Gyverinkhove ⁵ (18 Se.)	51	55	20	14	14	15	37	39	245
Haringe ⁶ (15 en vgl. Se.)	181	178	79	79	43	36	127	132	855
Hoogstade ⁷ (18 Se.)	53	46	23	23	22	13	40	40	260
Houtem ⁸ (11 Se.)	129	125	58	47	27	15	105	103	609
Izenberge ⁹ (24 Se.)	74	66	33	23	15	9	68	47	335
Kaaskerke (20 Se.)	18	22	15	13	10	5	24	16	123
Koksijde (z. d. Se.)	38	37	23	12	9	15	36	24	194
Krombeke ¹⁰ (20 Se.)	24	27	11	7	3	2	9	12	95
Lampnissse ¹¹ (24 Se.)	48	42	16	15	11	10	42	29	213

157	158	66	57	30	26	142	118	754
100	96	62	63	21	21	99	99	561
21	22	6	7	8	7	25	15	111
74	78	22	13	17	14	57	68	343
27	26	11	12	14	5	11	6	112
118	113	47	43	11	15	104	83	534
20	19	9	12	0	5	23	17	105
27	27	10	11	3	2	20	24	124
157	152	61	69	30	21	103	119	712
90	91	30	20	27	36	91	60	445
52	54	13	21	5	3	41	60	249
112	114	59	59	34	101	45	99	623
19	20	10	10	2	1	18	13	93
30	29	7	9	6	14	24	28	147
129	108	74	42	23	34	91	63	564
64	64	35	32	18	18	65	60	356
13	12	18	8	1	4	25	9	90
32	33	20	14	10	6	31	18	164
46	47	31	26	9	11	43	42	255
53	51	38	21	12	11	50	40	276
72	71	19	15	14	8	80	85	364
74	69	34	26	20	20	53	46	342
101	102	43	38	14	19	90	90	566
5	2	1	1	1	1	1	2	14
2777	2725	1236	1046	612	641	2374	2175	13586

Bijlage II (vervolg)

Gemeente	Mannen	Vrouwen	Knechten	Meiden	jongens		meisjes		Totaal
					+ 14 jaar	+ 12 jaar	— 14 jaar	— 12 jaar	
Elverdinge (z. d.)	145	147	74	60	36	28	155	155	800
Lokere (z. d.)	77	91	34	25	34	24	112	88	485
Noordschote (z. d.)	79	74	57	59	27	26	96	82	500
Reningelst (15 Nov.)	192	206	86	77	71	81	185	174	1072
Vlamertinge (z. d.)	152	161	65	63	44	34	171	156	846
Watou (18 Nov.)	287	283	98	93	75	77	305	269	1487
Woesten (26 Oc.)	63	64	22	18	19	15	59	64	324
Zuidschote (z. d.)	51	51	42	29	19	22	50	47	311
	1046	1077	478	424	325	307	1133	1035	5825
HEERLIJKHEDEN									
Berle (11 Se.)	31	30	11	13	6	11	22	37	161
Nieuwkapelle (20 Se.)	71	74	41	38	12	8	55	61	360
Vrije van Rijsel (20 Se.)	45	40	14	13	9	11	19	26	177
Elsendamme (29 Oc.)	19	18	10	7	6	4	12	16	92
Vrije in Crombeke (12 Nov.)	68	71	22	20	23	19	61	52	336
Zwijnlant (z. d.)	60	58	4	12	8	8	46	48	244
Coppennolle (20 Oc.)	11	12	4	6	1	2	20	13	69
Templiers (z. d.)	14	11	4	2	3	4	19	9	66
Heerl. Diepezele (9 Nov.)	3	5	0	0	1	2	22	7	22
Heerl. Couthove (z. d.)	6	7	3	3	5	1	6	4	35
Laatschip Reninge (26 Oc.)	23	23	6	8	7	6	30	21	124
Hofland Reninge (z. d.)	31	32	21	14	8	6	20	24	150
	382	381	140	136	89	82	314	318	1842
Lo stad (11 Se.) ²⁰	105	108	35	33	18	17	80	78	474

Nota's (Bijlage II)

¹ Achter de naam van de gemeente geven we tussen haakjes de datum van de telling; daar alle tellingen in 1697 gebeurden hebben we ons bepaald tot de opgave van dag en maand, die laatste hebben we afgekort tot Se. (van September) en Oc. voor October. Wij hebben de afzonderlijke lijsten zorgvuldig nagezien en de fouten (meestal van optellingen) verbeterd. In nota geven we die verbeteringen onder de verkorting Verb. aan. I.p.v. betekent: in plaats van.

² Verb.: meisjes — 12 j. 134 i. p. v. 144; totaal: 903 i. p. v. 900.

³ Verb.: 52 mannen i. p. v. 51; 54 vrouwen i. p. v. 53; 9 jongens + 14 j. i. p. v. 8; 61 jongens — 14 j. i. p. v. 60; 42 meisjes van — 12 j. i. p. v. 41.

⁴ Verb.: 148 mannen i. p. v. 155; 149 vrouwen i. p. v. 129.

⁵ Verb.: 51 mannen i. p. v. 49; 14 meiden i. p. v. 15; totaal: 245 i. p. v. 244.

⁶ Verb.: 181 mannen i. p. v. 173; totaal: 855 i. p. v. 847.

⁷ Verb.: 53 mannen i. p. v. 51; totaal: 260 i. p. v. 258.

⁸ Verb.: 129 mannen i. p. v. 132; 125 vrouwen i. p. v. 122.

⁹ Verb.: totaal: 335 i. p. v. 339.

¹⁰ In de telling worden de gehuwde vrouwen niet aangegeven. We telden 21 mannen en 3 weduwnaren i. p. v. 22 mannen en 3 weduwnaren. Van de andere kant telden we 6 vrouwen gezinshoofden. Dit laatste cijfer moet met 21 gehuwde vrouwen verhoogd worden.

¹¹ Verb.: 48 mannen i. p. v. 51; 42 vrouwen i. p. v. 39.

¹² Verb.: 21 mannen i. p. v. 20.

¹³ Verb.: 27 mannen i. p. v. 25.

¹⁴ Verb.: 90 mannen i. p. v. 93; 91 vrouwen i. p. v. 88.

¹⁵ Verb.: 52 mannen i. p. v. 55; 54 vrouwen i. p. v. 51.

¹⁶ Verb.: 117 mannen i. p. v. 119; 108 vrouwen i. p. v. 106; het aantal mannen moet verhoogd worden met 12 monniken.

¹⁷ Verb.: 64 mannen i. p. v. 62; totaal: 356 i. p. v. 352.

¹⁸ Het beroep der gezinshoofden wordt niet vermeld.

¹⁹ Verb.: totaal: 506 i. p. v. 508.

²⁰ Verb.: 78 meisjes — 12 j. i. p. v. 68.

BIJLAGE III

Beroepsstructuur van de bevolking in Veurne-Ambacht naar de volkstelling van 1697.

KASSELRIJ

	land- en tuinbouw	arbeiders	voedingsnijverheid (groot) ¹	voedingsnijverheid (klein) ²	textielnijverheid	kledingsnijverheid	lederbewerking	bouwnijverheid ³	landelijke ambachten ⁴	verkeer	handel	herbergen	diverse	ambten ⁵	zonder beroepsvermelding	Totaal
Adinkerke	24	19	-	-	1	1	-	3	1	1	1	-	4	4	5	61
Alveringem	88	42	8	3	6	2	4	7	4	2	1	4	6	6	6	188
Avekapelle	17	26	1	1	2	2	3	2	2	1	1	2	3	3	2	63 ⁶
Beveren	71	20	4	2	6	-	5	4	2	1	7	10	2	6	15	155
Bulskamp	21	27	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	3	5	9	74
Eggewaartskapelle	21	30	2	-	4	1	1	5	-	-	-	3	1	3	6	77
Gyverinkhove	25	14	2	-	1	1	1	3	3	-	-	2	2	3	3	60
Haringe	63	11	6	12	4	6	11	14	5	4	11	9	10	16	6	188
Hoogstade	28	10	2	-	1	1	2	2	2	-	-	3	2	4	1	57
Houtem	56	45	-	1	5	1	1	3	3	2	-	3	6	3	3	132
Izenberge	31	33	1	-	1	-	-	-	1	-	-	3	2	-	3	74
Kaaskerke	15	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	3	24 ⁷

	land- en tuinbouw	arbeiders	voedingsnijverheid (groot) ¹	voedingsnijverheid (klein) ²	textiel- nijverheid	kledings- nijverheid	lederbewerking	bouw- nijverheid ³	landelijke ambachten ⁴	verkeer	handel	herbergen	diverse	ambten ⁵	zonder beroeps- vermelding	Totaal
Elverdinge	55	50	3	-	2	2	3	1	3	-	-	6	3	5	38	171
Lokere	37	11	2	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1	4	47	106
Noordschote	42	11	4	-	3	2	1	2	-	1	-	1	-	5	16	88
Reningelst	97	68	4	-	2	1	2	3	7	-	1	6	6	7	25	229
Vlamertinge	59	44	3	2	5	-	1	6	4	-	-	7	3	3	49	186
Watou	188	37	8	1	2	5	2	6	5	-	2	7	1	17	39	320
Woesten	23	20	3	-	2	1	2	2	2	-	1	2	2	4	10	74 ¹³
Zuidschote	25	3	2	1	4	2	-	2	2	1	-	3	1	4	5	55
	526	244	29	4	20	13	11	22	23	2	4	36	17	49	229	1229

BIJLAGE IV

Knechten en Meiden in Veurne-Ambacht naar de volkstelling van 1697.

KASSELRIJ

Gemeente	in dienst van landbouwers		in dienst van niet-landbouwers	
	knechten	meiden	knechten	meiden
Adinkerke	16	13	1	6
Alveringem	70	48	17	19
Avekapelle	16	13	2	1
Beveren	50	35	8	9
Bulskamp	22	21	5	4
Eggewaartskapelle	23	15	2	—
Gyverinkhove	12	9	8	5
Haringe	59	41	20	38
Hoogstade	18	18	5	5
Houtem	45	38	13	9
Izenberge	23	16	10	7
Kaaskerke	14	11	1	2
Koksijde	22	11	1	1
Krombeke	11	7	—	—
Lampernisse	16	14	—	1
Leisele	62	51	4	6
Lo	51	58	11	5
Oeren	6	7	—	—
Oostduinkerke	19	13	3	—
Oostkerke	10	10	1	2
Oostvleteren	41	31	6	12
Oudekapelle	8	7	1	5
Pervijze	10	10	—	1
Pollinkhove	49	54	12	15
Proven	21	16	9	4
Ramskapelle	11	16	2	5
Reninge	53	47	6	12
St Joris	10	9	—	1
St Rijkers	5	6	2	3
Stavele	58	34	16	8
Steenkerke	29	28	6	4
Stuivekenskerke	18	8	—	—
Beoosterpoort	20	14	—	—
Bewesterpoort	27	22	4	4
Vinkem	?	?	?	?
Westvleteren	18	15	1	—
Wulpen	30	23	4	3
Wulveringem	31	28	12	10
Zoetenaiae	1	1	—	—
	1005	818	193	207

Bijlage IV (vervolg)

ACHT PROCHIËN

Gemeente	in dienst van landbouwers		in dienst van niet-landbouwers	
	knechten	meiden	knechten	meiden
Elverdinge	64	46	10	14
Lokere	30	19	4	6
Noordschote	50	48	7	11
Reningelst	69	58	17	19
Vlamertinge	60	51	5	12
Watou	82	74	16	19
Woesten	19	13	3	5
Zuidschote	33	24	9	5
	407	333	71	91

HEERLIJKHEDEN

Berle	8	9	3	4
Nieuwkapelle	39	35	2	3
Vrije v. Rijsel	13	12	1	1
Elsendamme	9	5	1	2
Vrije Krombeke	17	15	5	5
Zwijmland	4	6	—	6
Coppenolle	3	6	1	—
Templiers	2	2	2	—
Diepzele	—	—	—	—
Couthove	3	3	—	—
Laatschip in Renin.	4	5	2	3
Hofland in Reninge	17	11	4	3
	119	109	21	27
<i>Lo (stad)</i>	—	—	35	33

BIJLAGE V

Arme huisgezinnen in Veurne-Ambacht naar de volkstelling van 1697.

KASSELRIJ

Gemeente	zonder beroep	andere	totaal	% tot. bevolking
Adinkerke	2	6 ¹	8	13,1
Alveringem	—	—	—	—
Avekapelle	3	2 ²	5	8,3
Beveren	9	8 ³	17	10,9
Bulskamp	5	8 ³	13	17,5
Eggewaartskapelle	6	1 ⁴	7	9,0
Gyverinhove	—	3 ⁵	3	5,0
Haringe	—	—	—	—
Hoogstade	—	5 ⁶	5	8,7
Houtem	—	5 ⁷	5	3,7
Izenberge	—	—	—	—
Kaaskerke	3	—	3	13,0
Koksijde	—	—	—	—
Krombeke	1	—	1	4,5
Lampernisse	1	1 ²	2	7,8
Leisele	—	—	—	—
Lo	5	1 ⁸	6	5,5
Oeren	2	1 ⁹	3	12,5
Oostduinkerke	1	—	1	1,2
Oostkerke	2	—	2	6,9
Oostvleteren	—	—	—	—
Oudekapelle	1	—	1	4,7
Pervijze	3	1 ²	4	1,2
Pollinkhove	3	—	3	2,0
Proven	—	—	—	—
Ramskapelle	—	—	—	—
Reninge	—	—	—	—
St Joris	—	—	—	—
St Rijkers	—	—	—	—
Stavele	—	—	—	—
Steenkerke	7	—	7	9,8
Stuivekenskerke	—	—	—	—
Beoosterpoort	—	—	—	—
Bewesterpoort	3	1 ²	4	8,3
Vinkem	—	—	—	—
Westvleteren	17	—	17	2,3
Wulpen	6	—	6	7,4
Wulveringem	9	—	9	7,9
Zoetenaiae	1	—	1	20,0
	90	43	133	4,6

ACHT PROCHIËN

Bijlage V (vervolg)

Gemeente	zonder beroep	andere	totaal	% tot. bevolking
Elverdinge	36	—	36	21,0
Lokere	44	—	44	41,5
Noordschote	15	—	15	17,0
Reningelst	20	7 ¹⁰	27	11,7
Vlamertinge	31	1 ²	32	17,2
Watou	31	—	31	9,7
Woesten	5	3 ²	8	11,1
Zuidschote	5	—	5	8,0
	187	11	198	16,1

HEERLIJKHEDEN

Berle	2	—	2	5,7
Nieuwkapelle	9	—	9	11,6
Vrije van Rijssel	—	—	—	—
Elsendamme	4	—	4	21,0
Vrije in Krombeke	18	—	18	23,0
Zwijnland	10	—	10	15,6
Coppernolle	—	2 ²	2	16,6
Templiers	2	—	2	14,2
Diepzele	2	—	2	40,0
Couthove	1	—	1	14,2
Laatschip Reninge	—	—	—	—
Hofland Reninge	5	—	5	13,1
	53	2	55	13,4
Lo (stad)	—	3 ¹¹	3	2,8
Totaal Veurne-Ambacht	330	59	389	8,3

¹ 5 arbeiders, 1 landbouwer. — ² enkel arbeiders. — ³ 7 arbeiders, 1 schoenmaker. — ⁴ 1 wever. — ⁵ 1 chirurg, 2 landbouwers. — ⁶ 1 koster, 4 landbouwers. — ⁷ 2 arbeiders, 1 timmerman, 1 schipper, 1 herbergier. — ⁸ 1 kleermaker. — ⁹ 1 herbergier. — ¹⁰ 5 arbeiders, 1 wever en 1 oude-schoenmaker. — ¹¹ 1 wever, 1 verwer, 1 ketellapper.

BIJLAGE VI

Bevoorrechte Standen in Veurne-Ambacht, naar de volkstelling van 1697.

KASSELRIJ

Gemeente	adel	geestelijkheid	Gemeente	adel	geestelijkheid
Adinkerke	—	2	Oostkerke	—	1
Alveringem	4	3	Oostvleteren	—	2
Avekapelle	—	1	Oudekapelle	—	—
Beveren	—	1	Pervijze	—	—
Bulskamp	—	2	Pollinkhove	2	2
Eggewaartsk.	—	—	Proven	—	2
Gyverinkhove	1	2	Ramskapelle	—	1
Haringe	3	4 ¹	Reninge	—	2
Hoogstade	—	2	St Joris	—	1
Houtem	—	2	St Rijkers	2	1
Izenberge	1	2	Stavele	—	14 ²
Kaaskerke	—	—	Steenkerke	—	2
Koksijde	—	2	Stuivekenssk.	—	—
Krombeke	—	—	Veurne (BOP)	—	—
Lampernisse	—	2	Veurne (BWP)	—	—
Leisele	1	2	Vinkem	1	2
Lo (dorp)	—	—	Westvleteren	—	—
Oeren	—	1	Wulpen	—	2
Oostduinkerke	—	1	Wulveringem	1	2
			Zoetenaai	—	—
				16	63

Bevoorrechte standen = 2,7 % van totaal aantal huisgezinnen.

¹ 3 monniken (Karmelieten) inbegrepen.

² 12 monniken van de abdij Eversam inbegrepen.

Bijlage VI (vervolg)

ACHT PROCHIËN

Gemeente	adel	geestelij- kheid	Gemeente	adel	geestelij- kheid
Elverdinge	-	2	Vlamertinge	-	-
Lokere	-	2	Watou	2	2
Noordschote	-	1	Woesten	-	1
Reningelst	1	3	Zuidschote	-	1
				3	12

Bevoorrechte standen = 1,2 % van totaal aantal huisgezinnen.

HEERLIJKHEDEN

Gemeente	adel	geestelij- kheid	Gemeente	adel	geestelij- kheid
Berclé	-	-	Elsendamme	-	1
Nieuwkapelle	-	-	andere heerl.	-	-
Vrije v. Rijsel	-	-			
				-	1

Bevoorrechte standen = 0,2 % van totaal aantal huisgezinnen.

Lo stad | - | 28¹ |

Bevoorrechte standen = 2,6 % van totaal aantal huisgezinnen.

Totaal

Veurne-Ambacht | 19 | 104 |

Bevoorrechte standen = 26,6 % van totaal aantal huisgezinnen.

¹ 16 monniken en 12 zusters.

BIJLAGE VII

Weerbare mannen in Veurne-Ambacht (September 1655).

KASSELRIJ¹

Gemeente	aantal mannen 18 - 60 j.	Gemeente	aantal mannen 18 - 60 j.
Adinkerke	70	Oostkerke	41
Alveringem	275	Oostvleteren	113
Avekapelle	81 ²	Oudekapelle	33
Beveren	245	Pervijze	80
Bulskamp	55	Pollinkhove	181
Eggewaartskapelle	60	Proven	64
Gyverinkhove	95	Ramskapelle	101
Haringe	262	Reninge	274 ⁴
Hoogstade	95	St Joris	31
Houtem	150	St Rijkers	36
Izenberge	66	Stavele	242
Kaaskerke	27	Steenkerke	93
Koksijde	76	Stuivekenskerke	23
Krombeke	33	Veurne (BOP)	58
Lampernisse	70	Veurne (BWP)	56
Leisele	235 ³	Vinkem	89
Lo	184	Westvleteren	107
Oeren	22	Wulpen	117
Oostduinkerke	77	Wulveringen	123
		Zoetenaai	6
			4046

¹ De gegevens zijn genomen uit : „Lijste van de personen... van de oude van achtthien jaeren tot tsestich, capabel om waepenen te draeghen” gedateerd op September 1655, en voorhanden op het Stadsarchief te Veurne, Bundel 1004.

² Waarvan 6 vermeld als onbekwaam (ziek).

³ Dit cijfer is van ons, het steunt op de „lootynghe vande thiende man” (23).

⁴ De lijsten voor Reninge vermelden 343 weerbare mannen. In dit totaal zijn echter de weerbare mannen van de heerlijkheden Laatschip in Reninge (25) en Hofland in Reninge (44) begrepen.

Bijlage VII (vervolg)

ACHT PROCHIËN

Gemeente	aantal mannen 18 - 60 j.		aantal mannen 18 - 60 j.
Elverdinge	150	Reningelst	210
Lokere	ontbreekt	Vlamertinge	200
Noordschote	184	Watou	242
Zuidschote		Woesten	44
			1030

HEERLIJKHEDEN

Berle	22	Coppernolle	ontbreekt
Nieuwkapelle	113	Templiers	ontbreekt
Vrije v. Rijsel	ontbreekt	Diepzele	ontbreekt
Elsendamme	28	Couthove	ontbreekt
Vrije Krombeke	50	Laatschip Reninge	25
Zwijnland	ontbreekt	Hofland Reninge	44
<i>Lo stad</i>	ontbreekt		

BIJLAGE VIII

GEBORTEN VAN 1636-1702

I. Jaarlijkse cijfers ¹.

	Avekapelle	Beveren	Hoogstade	Lampernisse	Oostduinkerke	Pollinkhove	Stuivekenskerke	Totaal
1636	20	56	23	20	31	55	[11]	216
1637	17	51	27	18	26	51	[11]	201
1638	17	47	28	12	24	44	[12]	184
1639	19	48	14	14	29	41	11	176
1640	23	46	31	16	32	55	9	212
1641	12	35	25	18	25	33	13	161
1642	23	57	27	19	26	48	12	212
1643	30	55	27	18	28	47	13	218
1644	28	54	33	24	26	57	13	235
1645	18	46	21	15	19	58	10	187
1646	16	27	14	12	16	29	11	125
1647	2	28	13	3	3	32	—	81
1648	6	19	20	8	4	19	—	76
1649	3	30	16	17	9	29	—	104
1650	12	41	13	13	—	50	5	134
1651	6	35	18	15	—	50	10	134
1652	5	17	17	12	13	32	8	104
1653	18	37	14	16	14	49	9	157
1654	9	48	17	15	22	49	4	164
1655	16	44	23	15	18	46	17	179
1656	19	64	18	19	27	46	8	201
1657	14	47	[18]	13	20	62	10	166
1658	—	28	16	11	9	24	4	92

¹ Opgemaakt naar de parochieregisters. — Voor enkele jaren ontbreken de parochieregisters; voor die jaren hebben we een gemiddeld cijfer genomen. Deze cijfers staan tussen []. De parochieregisters van Avekapelle, Beveren, Hoogstade, Lampernisse en Oostduinkerke worden op het Rijksarchief te Brugge bewaard. De parochieregisters van de gemeenten Stuivekenskerke en Pollinkhove berusten ter griffie Veurne.

	Avekapelle	Beveren	Hoogstade	Lampernisse	Oostduinkerke	Pollinhove	Stuivekenskerke	Totaal
1659	11	27	15	14	7	22	7	103
1660	12	48	26	15	15	48	13	177
1661	13	38	30	15	12	41	6	155
1662	13	34	16	10	18	32	10	133
1663	12	43	22	20	26	45	10	178
1664	21	40	21	14	22	63	9	190
1665	14	45	20	20	31	52	11	193
1666	19	53	32	14	27	62	12	219
1667	12	43	19	14	23	52	10	173
1668	12	44	27	19	21	54	8	185
1669	18	40	30	16	21	45	15	185
1670	14	48	18	12	20	41	8	161
1671	13	55	26	11	22	47	13	187
1672	9	52	30	14	22	50	13	190
1673	19	54	34	15	25	51	10	208
1674	8	44	23	20	14	63	4	176
1675	21	51	26	18	20	62	11	209
1676	14	51	29	17	23	53	5	192
1677	9	59	24	14	28	56	13	203
1678	10	33	26	15	16	44	12	156
1679	9	24	17	10	25	37	8	130
1680	12	46	19	15	12	33	9	146
1681	16	36	23	9	18	42	9	153
1682	11	39	21	13	20	48	1	153
1683	15	44	24	9	29	50	7	178
1684	16	42	23	12	20	58	10	181
1685	15	39	19	14	24	46	7	164
1686	19	53	23	11	26	54	7	193
1687	17	42	28	13	22	50	8	180
1688	15	48	16	11	27	52	8	177
1689	11	59	26	12	20	46	5	179
1690	19	48	19	9	24	46	11	176
1691	14	46	19	14	24	36	6	159
1692	13	34	24	11	26	51	10	169
1693	13	41	21	12	6	36	5	134
1694	17	22	12	8	8	30	1	98
1695	15	44	17	10	21	48	6	161
1696	12	34	22	12	27	42	8	157
1697	19	44	18	9	20	52	6	168

	Avekapelle	Beveren	Hoogstade	Lampernisse	Oostduinkerke	Pollinkhove	Stuivekenskerke	Totaal
1698	10	43	15	15	32	58	8	181
1699	7	51	25	12	23	47	10	175
1700	12	49	22	11	27	64	9	194
1701	16	61	19	18	30	57	8	209
1702	15	41	22	11	19	55	4	167

II. Tienjaarlijkse tabellen.

Gemeente	1636- 1645	1651- 1660	1663- 1672	1673- 1682	1683- 1692	1693- 1702
Avekapelle	207	125	144	129	154	136
Beveren	495	395	463	437	455	430
Hoogstade	256	182	245	242	221	193
Lampernisse	174	145	154	146	116	98
Oostduinkerke	266	145	235	201	242	233
Pollinkhove	489	428	501	489	489	479
Stuivekenskerke	115	90	109	82	79	65
Totaal	2002	1510	1851	1726	1756	1634

BIJLAGE IX

HUWELIJKEN VAN 1636-1702 ¹

	Avekapelle	Beveren	Hoogstade	Lampernisse	Oostduinkerke	Pollinkhove	Stuivekenskerke	Totaal
1636	—	20	1	4	8	6	3	42
1637	5	8	6	3	5	12	3	42
1638	5	12	4	2	10	13	3	49
1639	6	14	4	5	7	14	3	53
1640	5	11	8	3	9	6	2	44
1641	3	11	5	6	9	16	1	51
1642	6	17	9	4	7	14	3	60
1643	9	11	7	10	8	18	3	66
1644	7	11	5	6	4	20	4	57
1645	9	9	10	6	9	18	4	65
Totaal	55	124	59	49	76	137	29	529
1651	9	7	4	1	—	3	3	27
1652	11	9	4	4	2	10	4	44
1653	7	13	2	4	3	9	3	41
1654	6	18	13	1	5	5	3	51
1655	12	12	11	2	6	13	3	59
1656	12	15	6	2	2	6	2	45
1657	5	7	6	5	4	9	5	41
1658	[5]	2	3	2	1	12	1	26
1659	[5]	10	11	7	7	9	4	53
1660	3	14	4	6	2	11	3	43
Totaal	75	107	64	34	32	87	31	430

¹ In die opgave hebben we ons beperkt tot de optelling van de huwelijksakten in de parochieregisters voor drie tienjaarlijkse perioden: 1636-1645; 1651-1660; 1693-1702.

	Avekapelle	Beveren	Hoogstade	Lampernisse	Oostduinkerke	Pollinkhove	Stuivekenskerke	Totaal
1693	5	8	5	3	1	10	—	32
1694	5	9	5	1	5	14	—	39
1695	4	8	3	—	8	10	—	33
1696	11	17	4	2	10	14	6	64
1697	5	9	2	3	4	10	1	34
1698	4	7	10	3	4	10	4	42
1699	4	11	16	2	2	14	2	51
1700	6	12	3	7	3	21	5	57
1701	4	7	4	1	3	9	4	32
1702	5	16	8	2	9	15	5	60
Totaal	53	104	60	24	49	127	27	444

BIJLAGE X

BEVOLKINGSCIJFER VAN VEURNE-STAD

I. *Attest van L. Janssens 1693.*

Le soussigné ayant été commis par messieurs du magistrat de la ville et chastellenie de Furnes pour annotter le nombre de tous les habitans de la ville et de sa banlieue au mois de 7bre 1693 déclare y avoir trouvé jusques a 1916 personnes, desquelles il y en a au dessous de l'age de dix ans 459 et de ceux qui passent les dix ans 1457

1916

Tesmoing ce 28 9bre 1693.
(get.) Louis Janssens.

Veurne. Stadsarch. Bundel 320.

II. *Nota over het bevolkingscijfer.*

In de ontleding van de „Mémoire de la Flandre Occidentale” worden voor de stad Veurne 2650 inwoners en 459 huizen

vermeld ¹. Steunen deze cijfers eveneens op een in 1697 uitgevoerde volkstelling? We menen van niet. Inderdaad niet alleen zijn geen sporen van een telling, te Veurne, in genoemd jaar uitgevoerd, terug te vinden doch hetzelfde bevolkingscijfer wordt door De Potter ², zonder dat hij evenwel zijn bron vermeldt, opgegeven voor Veurne in 1686. Het is duidelijk dat én De Potter én de auteur van de *mémoire* aan dezelfde bron geput hebben. Onze opzoekingen naar de door genoemden gebruikte volkstelling leverden echter geen resultaat.

Volgens een telling, uitgevoerd in opdracht van de magistraat van stad en kasselrij, was de stadsbevolking, in September 1693, samengesteld uit 459 kinders en 1457 personen ouder dan 10 jaar.

Is een vermindering van 734 inwoners tussen 1686 en 1693 te verantwoorden? Gaan we in de parochieregisters van de stad, het aantal geboorten en het aantal huwelijken na, dan bekomen we volgende gemiddelden :

jaar	geb.	huw.
1686 (berekend over 1681-1690)	149,9 ³	42,2
1693 (berekend over 1688-1697)	155,0 ⁴	46,4
1697 (berekend over 1692-1701)	160,4 ⁵	47,1

In deze cijfers zijn verschillende geboorten begrepen van de landelijke parochies, Veurne-Beoosterpoort, Veurne-Bewesterpoort en St. Walburga-Koksijde, die in kerkelijk opzicht gedeeltelijk van Veurne-stad afhingen ⁶.

¹ de Boulainvilliers: *État de France (analyse des mémoires des titulaires)*, 3 Vol., Londres 1727-1728, T. I, p. 342.

² F. De Potter, E. Ronse, P. Borre: *Geschiedenis der Stad en Kastelnij van Veurne*, Gent 1873, dl. I, p. 144. Waar in de „*mémoire de la Flandre occidentale*” 459 huizen opgegeven worden vermeldt De Potter er 466.

³ Stadhuis Veurne, parochieregisters. In het opgegeven cijfer zijn 5 dopen van bekeerden niet begrepen.

⁴ *Ibid.*, 55 dopen van kinderen van soldaten niet begrepen.

⁵ *Ibid.*, 69 dopen van kinderen van soldaten niet begrepen.

⁶ Het blijkt onmogelijk deze geboorten af te zonderen daar alleen in de registers van de St. Niklaaskerk en dan nog slechts voor de jaren 1681-1689, de woonplaats van de ouders vermeld wordt.

Bovenstaande statistiek toont tussen 1686 en 1693 een stijging aan én van het aantal geboorten én van het aantal huwelijken. Daar nu uit onze studie blijkt dat het bevolkingscijfer van het platteland, tussen genoemde jaren, sterk verminderde ⁷ mogen we aanvaarden dat de stijging van het aantal geboorten en van het aantal huwelijken veroorzaakt werd door de aangroei van de stadsbevolking.

Het door De Potter aangehaalde — en in de *mémoire* overgenomen — cijfer steunt o.i. op een telling, in 1686, uitgevoerd door de geestelijkheid. Het omvat ongetwijfeld het gedeelte der bevolking van Beosterpoort, Bewesterpoort en St. Walburga, dat kerkelijk van Veurne-stad afhing.

Rekening houdend met een bevolkingsvermeerdering tussen 1693 en 1697 ramen we de bevolking van de stad Veurne, in laatstgenoemd jaar, op een tweeduizendtal. Dit cijfer is aanvaardbaar als we het vergelijken met „een staet ende declaratie van alle de huysen binnen der stede van Veurne”. Deze staat, daterend van 1701 ⁸, vermeldt 383 huizen bewoond door 499 huisgezinnen. Nemen we aan dat ieder huisgezin samengesteld is uit ongeveer 4 personen (cnf. Lo-stad, 1697) dan bekomen we het hoger geciteerd bevolkingscijfer.

⁷ Zie hierboven, blz. 23.

⁸ S. A. V. Bundel 320.

Oorkonden en Mededelingen

EEN BIECHTSTOEL VAN RYCQUAERT BROUCKMAN (1663) EN ANDER MOBILAIR IN DE ST.-PIETERSBANDENKERK TE OOSTKAMP ¹

De meester schrijnwerker Rycquaert Brouckman ² was tijdens het derde kwart van de XVIIe eeuw lang geen onbekende in de pastorïën van het Brugse Vrije. Uit zijn atelier zijn o.m. herkomstig de preekstoel van Damme (1675), één biechtstoel te Stalhille en twee te Klemskerke (1643 en 1652), wellicht de communiebank van Snellegem (1653)... R. Brouckman moet de Brugse kerken en deze van het omliggende met heel wat mobilaire hebben bekleed, wanneer wij vernemen dat hij alleen te Oostkamp, tussen 1656 en 1664 een preekstoel, twee biechtstoelen en lambrizeringen, het hoogaltaar en een kerkdeur heeft geleverd (Doc. 2, 3, 5, 6, 8, 9 en 10) ³.

Het hoogaltaar werd door een Augustijner broeder, met name Fulgentius Lange ontworpen (Doc. 4 en 7). R. Brouckman heeft het in 1658 vervaardigd (Doc. 6). Voor dit altaar leverde Jan Maes het schilderij dat in de volgende

¹ Met erkentelijkheid gedenken wij hier de vriendelijke tegemoetkoming van Z. E. Heer J. VERGRACHT, pastoor van de S.-Pietersbandenkerk, die ons alle faciliteiten verleende om kennis te nemen van de hier gepubliceerde documenten.

— M. ENGLISH gaf reeds een aantal nuttige gegevens uit betreffende de hier besproken kunstwerken in: *La Patrie*, weekblad, Brugge, 1933, nrs. 30, 31, 32: *En marge du calendrier. Saint Pierre aux Liens*.

² Rycquaert Brouckman spelt zelf zijn naam op deze wijze, zie Doc. 9.

³ Voor de preekstoel wordt, in 1655-56, 39 pond groot aan Petyt Brouckman betaald (Doc. 2), terwijl het ontvangstbewijs van de volle betaling d.i. 58 pond groot, door Rycquaert Brouckman is ondertekend (Doc. 3).

bijdrage onze aandacht zal opeisen. Er werd, voor dit rijk mobilair, globaal zowat 200 pond uitgegeven, daargelaten een communiebank van c. 15 pond, door Jacques Hoornaert (1651-52), een nieuw oksaal door dezelfde met een tweede-handse orgel, voor samen ongeveer 80 pond (1665-66), evenmin medegerekend het schilderij van Jan Maes⁴. Er rest ons van dit alles, heden ten dage, één gehavende biechtstoel en het verweerde doek van Jan Maes.

De communiebank van J. Hoornaert, was in 1716-17 „te cort ende te cleene” geworden, zodat de parochianen de H. Speciën „niet wel en conden met behoorelyck respect aenveerden”⁵. De nieuwe communiebank van Michiel Clauwaert (1716-17) die nog bewaard is, werd in 1865 door J. van Nieuwenhuysse verlengd⁶. Het overige, twee of drie altaren, één preekstoel, de lambrizeringen en heel wat kleinmobilair bracht men geestdriftig ten offer aan het neo-gothisch romantisme van de XIXe eeuw.

Het altaar van Brouckman kon men in 1890 met de instemming van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, vervreemden⁷. Dit gebeurde op het ogenblik dat reeds de veelkleurige marmeren en de albasten elementen van een ander altaar nl. het portiekaltaar (1651-1656) van het O. L. Vrouwkoor, tot brokstukken werden geslagen om in de fundamenten van de nieuwe sacristie te worden verwerkt⁸.

⁴ Communiebank, J. Hoornaert, KERKARCHIEF, *kerkrekeningen* 1651-52, f° 26 v°; oksaal, *ib.* 1665-66, f° 32 v°; overbrengen, opstellen en stemmen van het orgel, door Georges Gailliard, *ib.* 1665-66, f° 33; betaling van het orgel aan de Paters Jezuïeten, *ib.* 1667-68, f° 41.

⁵ KERKARCHIEF, *kerkrekeningen*, 1716-17, f° 114.

⁶ De nieuwe communiebank, vervaardigd door Michiel Clauwaert, is deze die wij thans in de kerk aantreffen, doch in 1865 door J. Van Nieuwenhuysse met vier vakken werd verlengd. De nieuwe vakken stellen de vier evangelisten voor. Het contract met Van Nieuwenhuysse berust ook in het bundeltje „*Verscheide akkoorden van Kerkmeubels* 1639 etc. tot 1882, n° 3”.

⁷ BRUSSEL, *Archief van de Koninklijke Commissie voor Mon. en Land.*, bundel nr. 6949, brief van 8.9.1890. Het hoogaltaar was reeds verplaatst naar het zuiderkoor, *ib.* 14.6.1882. Zie ook 4.9.1890.

⁸ Dit altaar werd vervaardigd volgens opgegeven modellen, en een niet gedateerde beschrijving, ondertekend Charles Granier en François Godefroot (Doc. 1). Het contract voor de levering onder-

Biechtstoel van Rycquaert Brouckman (1663) in de S. Pietersbandenkerk te Oostkamp

We mogen dus werkelijk van geluk spreken dat toch iets bewaard bleef van het XVIIe eeuw's mobiliair, en nl. de biechtstoel van de zuiderbeuk.

Dit prachtstuk in Renaissancestijl is architectonisch opgevat. Vier zuilen bepalen drie traveeën, door een gehistorieerde fries, tussen kroonlijst en architraaf overdekt. De klassieke composiete zuilen waarvan de schachten onderaan fantastische vogels, kinderfiguren en bladwerk vertonen, de fries met arabesken, zoals bladkrullen, puttis, dolfinen en koppen, we vinden dit alles terug in de andere werken van Rycquaert Brouckman. Gelijkwaardig is ook de biechtstoel (1639) in de Potteriekerk, te Brugge, doch deze bezit pilasters in plaats van zuilen en bovendien een hoofdgestel, bestaande uit volutes, vruchtensnoeren en, als middenmotief, een nis met heiligenbeeld. In Oostkamp ontbreekt zulkdanige bekroning met heiligennis en nochtans wordt deze als het ware gesolliciteerd door het omlijst consolevlakje, in 't midden van het dekstuk. Zou deze bekroning in Oostkamp soms verdwenen zijn?

Ja, het contract dat bewaard bleef, laat hier omtrent geen twijfel bestaan (Doc. 9). Onze biechtstoel wordt er nauwkeurig beschreven: *'t werc zal wesen composita, den biechtstoel sal hebben vier ronde colommen, hun derdendeelen zullen ghesneden worden, alsmede de platte pilasters van de siegen, ende de schachten gecanaleert... capiteelen boven doorstreckende van architrave, met eene friese daerop gesneden met looverije, kindekens, verheven twee duymen en half. Voorder sal volghen van overspringhende cornica, overspringende haer vierkant ...* En, ten anderen, zo gaat het verder: *sal den aennemer gobligeert wesen te veranderen 't middelwerck, rustende op de cornice, boven de saete des biechtvaeders, maeckende in de plaatse van de Engelstronie met*

tekend door Charles Granier, dagtekt van 28.2.1651. Doch de afwerking liep niet van een leien dakje. De laatste betaling geschiedde op 18.11.1656. De bescheiden, zeven in aantal, berusten in genoemd bundeltje „*Verscheide akkoorden...*”. Wat het afbreken van dit altaar betreft: *Archief van de Kon. Comm. voor Mon.*, geciteerde bundel, brieven van 4 en 17.9.1890, 4 en 23.10.1980 „*concernant l'aliénation d'un autel et parties d'un autre autel*”. Toelating op 8.9.1890; „*il résulte de renseignements qui nous sont fournis que ces objets n'ont aucune valeur au point de vue artistique*”. Om deze uittaling te beoordelen leze men dan de beschrijving van dit prachtig portiekaltaar: Doc. 1.

festoenen, een niche met Marie-beelt van de groote conforme het werck. Alles zal dus uitgevoerd worden *conform't patroon* doch de bekroning zal gewijzigd worden zoals gezegd d.i. in de manier waarvan bv. de biechtstoel van de Potterie ons een voorbeeld bewaarde.

Dat de biechtstoel van Oostkamp lang moet wezen *omtrent een en dertigh voeten* (8 m. 50) begrijpen we onmiddellijk, als we weten dat *er verstaende wordt dat de aennemer zal bekleden den muer van den pilaer beginnende, tot den communiebank incluys.* Het meubel moet in het midden van een lambrizing komen prijken, en deze laatste moet zowat de breedte beslaan van twee traveeën, dewelke, toentertijd in S. Pietersbanden, samen ongeveer 31 voeten of 8,50 m. bedroegen⁹. Het hoofdgestel met het „Mariebeeld” ging verloren, alsook de sierelementen van de platte voetstukken. Deze wijzigingen vallen trouwens in het oog, wanneer men de Oostkampse biechtstoel aandachtig onderzoekt.

A. JANSSENS DE BISTHOVEN.

DOCUMENTEN

I

(1651, Februari 28). *Beschrijving van een marmeren altaar, ondertekend François Godefroot en Charles Granier.*

Charles Granier. François Godefroy.

Conditien van eenen marmoren autaar hebbende in de hooghde XI voeten volgens de modelle daarvan geteeckent, uytgesondert dat de pleinte van jaspis ofte sacclisquen marmer onder de pedestaelen zal geheel deurtrecken over den autaarsteen dienende tot een bancxken.

In den eersten zal al het swart Basiq-steen wesen op t' clauerste gepolystert, zoo oock alle de marmoren zullen worden gepolystert die in den voors. autaar sullen kommen.

2. De colommen, met hunne halve pilasteren sullen wesen van jaspis van een stuck bedeeft op hun derdendeel.

⁹ Men zie de plattegrondtekening in: Dr. FIRMIN, *De romaanse kerkelijke bouwkunst in West-Vlaanderen*, Gent, 1940, p. 96.

3. De basen der colommen ende pilasteren witten marmel.
 4. De uytstekende tafel in de pedestaelen witten marmel.
 5. De capiteelen, frise, gesneden basrelief, ingelstronien met hunne festonnen oock die aen de tympane hanghen onder slotstuck van de niche, met de linwate festonnen, witten albaster.
 6. De plinte onder de Mariebeelde sacelisquen marmel.
 7. Den grondt tusschen de quadre van de schilderye ende colommen Barbansonsche marmer van swert ende wit.
 8. Den gront nevens de niche streckende nederwaerts naer d' architrave, frise ende cornice witten marmer ende d' uytstekende tafelkens in zelve ranschen marmer.
 9. De stucken waer op de tympanen rusten ranschen marmer.
 10. Alle de figuren met d' opperste cartelle, ende de festons nevens de niche Avenne steen.
 11. De 4 flurons in de quadre houdt vergult.
- De trappen van swarte marbere fin gehouwen. Ende hebben wy dese conditien onderteekent
(get.) François Godefroot, Charles Granier.

OOSTKAMP, KERKARCHIEF, *Kerkrekeningen*, bundel „*Verscheide akkoorden van kerkmeubels 1639 etc. tot 1882 n° 3*”.

Aantekening van latere hand op de rug :
Conditien nopende eenen marmoren altaer met den aennemer nergens noch dienstig n° 8 van den inventaris. Niet gedateerd, doch hoort bij het contract ter levering van het altaar, ondertekend Charles Granier, ged. 28.2.1651 en bewaard in dezelfde reeks bescheiden.

2

1655-1656. *Post uit de kerkrekeningen behelsende een voorschot op de betaling aan Petyt Brouckman, voor een te leveren preekstoel.*

Betaelt an Petyt Brouckman schrijnwercker over het maken van eenen prickstoel met de leveringen ertoe dienstig, de somme van 39 p. gr. boven 20 sch. groote besprocken voor dhuysvrouw van denzelven Brouckman.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen*, over het dienstjaar 1655-1656, f° 23.

3

1556, Februari 2. *Ontvangstbewijs voor de volle betaling van een preekstoel, ondertekend Rycquaert Brouckman.*

Ontfaen van Pieter Vandewalle als ontfanger van de kerke van Oostkamp de sommen van 58 p. groote ende dat over volle betalynghe van het maecken ende leveren van een prickstoel van waegeschothout an de kercke voornoemd. 2 februarius 1656. Bij mij Rycquaert Brouckman.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen, bewijzen 1656-57.*

4

1657-1658. *Betaling aan broeder Fulgentius Lange voor het maken van een model voor het hoogaltaar.*

Betaelt an broeder Fulgentius Lange over tmaecken van een model van den hoogen autaer, 30 ch gr.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen over het dienstjaar 1657-1658, f° 18 v°.*

5.

1657-1658. *Post uit de kerkrekeningen betreffende een afkorting op de betaling aan Ryckaert Brouckman voor de levering van het hoogaltaar.*

Betaelt an Ryckaert Brouckman over tmaecken van den autaer in den hoogen choir de somme van 33 ponden in minderinghe van 53 ponden gr., tgene bedraeght de vulle portie van tmaecken

OOSTKAMP, t.a.p., *Ibidem.*

6.

1658, Mei 4. *Rycquaert Brouckman erkent 10 pond groot te hebben ontvangen voor het maken van een hoogaltaar.*

Ontfaen bij mij onderschreven uuyter handt van Pieter Vandewalle als ontfanger van de kerke van Oostcamp de

somme van 10 p. gr. Vlaemsche ende op het maecken van een ougen outaer, my t' oorconde desen 4 Meye 1658.

(Get.) Rycquaert Brouckman.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen, bewijzen 1658*.
Aantekening onderaan : *It. nog 13 p. den 17 Maert 1658. Item nog 20 p. gr. date 26 Mey 1658 5 p. 3 sch. 4 gr., Dribbele, pastoor.*

7.

1658, Mei 25. *De Augustijner Broeder Fulgentius Lange erkent betaald te zijn geweest voor het tekenen en het ordoneren van het hoogaltaar.*

Ick onderschreven kenne ontfangen te hebben uyster handt van mynheer den pastor van Oostcamp de somme van 9 gulden over teecken en ordneeren van henlieder hoogher outaer desen 25 Mei 1658 (get. :) Bre Fulgentius Lange Augustijn.

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

8.

1661-1662. *Betaling voor een biechtstoel en diverse aan Ryckaert Brouckman.*

Ryckaert Brouckman 20 p. gr. over 2 payementen van 3, van het maken van biechtstoel in de kerke.

Betaelt aan zelve Brouckman over diversche levering van schrynerck en arbeyt 15 p. 1 sch. gr.

OOSTKAMP, t.a.p., *kerkrekeningen over het dienstjaar 1661-1662, f° 45.*

9.

1662. December 28. *Contract waardoor Rycquaert Brouckman zich verbindt, tegenover de pastoor, de kerk- en de gildemeesters van O. L. Vrouw, een biechtstoel te maken volgens opgegeven model en beschrijving.*

Op hedent date deses den 28en decembris 1662, kennen wi j pastor, baillieu, kerkmeesters, ende Lieve Vrouwemeesters dezer kerke van Oostcamp wel en(de) deugdhig besteldt te

hebben aen Rycquaert Brouckman, schijnwercker tot Brugge, die van ghelijcken hout het zelve aengenomen te hebben, te weten eenen biechtstoel met onder beyde zijden van siege, gheconditionneert als volgt :

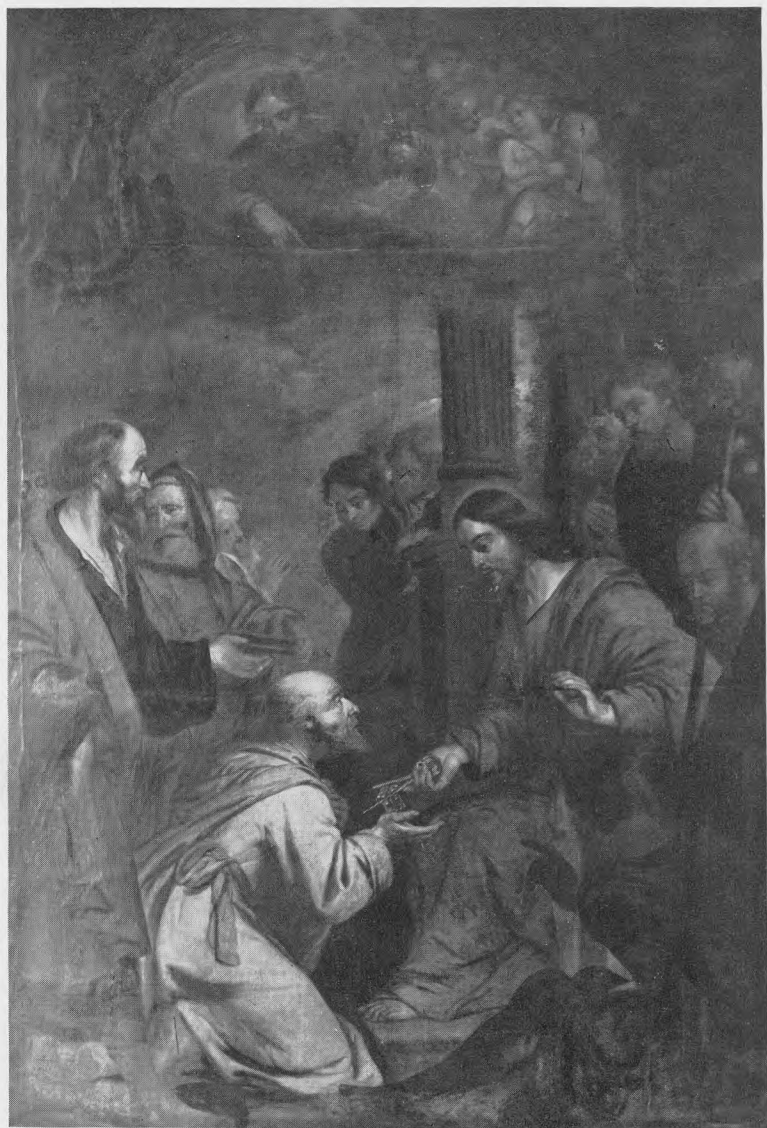
Alvoren dat dezen biechtstoel met de siegen zal moeten lang wesen ontrent een en dertigh voeten, en in de hooghde neghen voeten, van schoon, drooge wagheshotheid, zonder spick, zonder knopen, ende het planquier van onder, van roode drooghe deylen alle spick gheweert. Wordt verstaende dat de aennemer zal bekleden den muer van den pilaer beginnende tot den communiebanck incluyt. Voorts moet desen biechtstoel ghemaecht worden conform t' patroon aen d' heeren besteders overgelevert ende ghetoot, waervan den aennemer zal volgen de slincker zijde van t' model gheteekent met een Letter A.

D'ordonnantie van 't werck zal wesen composita, den biechtstoel zal hebben vier ronde colommen, hun derdendeelen zullen ghesneden worden, alsmede de platte pilasters van de siegen, ende de schachten gecanaleert met hunnen basen, capiteelen, boven doorstreckende van architrave ende met ene friese daer op, gesneden met looverye, kindekens, verheven twee duymen en half.

Voorder sal volghen van overspringhede cornice, overspringhede haer vierkant, naer den heesch van t' werck. Ten anderen sal den aennemer gobligeert wesen te veranderen t' middel werck, rustende op de cornice, boven de saete des biechtvaeders, maeckende in de plaetse van de Engelstronie met festonnen, een niche met Mariebeelt van de groot conforme het werck.

In de sieghen sal wesen van yder zijde een banck met ghedraeyde pilaeren breedt veerthien duymen, ende daer boven tusschen de pilasteren panneelen daer boven een halven cirkel sluytende, met verheven ghesneden cartellen. Den aennemer is gobligeert alles te leveren ende te stellen, ijserwerck, naeghels etc. uutgesondert alleen dat de besteders zullen gobligeert wesen het werck tot zijnen huysse in de kercke te leveren, sonder sijne costen, welck werck den aennemer is verobligeert te stellen teghen Paeschen naestcommende 1663. De bestedinghe is geaccordeert t' voors. werck te maecken voor de somme van drye en vyftich ponden grooten eens, welke somme sal betaelt worden in drye payementen, te weten neghentien ponden derthien schillinghen vier grooten als t' werck in de kercke ghestelt is, het tweede payment te Sincxen, het derde ende laste payement te Baefmisse ten zelve jaere 1663.

Voorts oock indient ghebuerde dat de voornoemde besteders bevonden dat het selve werck soo veele niet weerdich en waere

I. — Overhandiging aan S. Petrus van de sleutels der H. Kerk door Jan Maes (1657) in de S. Pietersbandenkerk te Oostkamp

II. — O. L. Vrouw van de Rozenkrans door J. A. Garemijn (1785)
in de S. Pietersbandenkerk te Oostkamp

als de bovenschreven somme, soo mooghen de bestellers het selve weerck te doen optimmeren ofte prisen ende indient ghebuerde dat het selve weerck minder gheprezen wierde als de voorm. somme, soo moet den aennemer hem daarmede contenteren met sulcks als t' gheprezen wort, ende indient ghebuerde dat weerck meer ghepresen wierde als het voor- (melde) accort soo moet den aennemer hem te vreden houden met sijn accort sonder yet meer te pretenderen. In teecken der waerheyt etc., actum daete als boven.

(get. :) Dribbele pastor in 1662 Oostcamp

Christiaen de Dobbelaere 1662

J. Vanden Berghe

bij mij Pieter Rotsaert

bij mij Jacques de Smidt

Ryckaert Brouckman

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen, gecit. bundel „verscheide akkoorden...”* Aantekening op de rugzijde : *Contract maeken biechtstoel in Ooscamp met Rickaert Brouckman 1662. N° 14 van den inventaris.*

10.

1663-1664. *Ryckaert Brouckman ontvangt verschillende betalingen voor een biechtstoel, een kerkdeur, en ijzerwerk.*

Aen Ryckaert Brouckman over 2 paymenten, het eerste payment over het maecken van eenen biechtstoel ende het 2e payment over het maecken van de kerckdeur met het leveren van het ijzerwerck 13 p. 5 sch. 4 gr. Dribbele pastoor.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen over het dienstjaar 1663-1664, f° 32.*

11.

1714-1715. *Een nieuwe biechtstoel is besteld, twee biechtstoelen worden hersteld.*

... over het maecken en leveren nieuwen biechtstoel, vermaken en repareren twee andere.

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem, 1714-1715, f° 102.*

BEWIJSSTUKKEN IN VERBAND MET
TWEË BEWAARDE SCHILDERIEN IN DE
S.-PIETERSBANDENKERK TE OOSTKAMP

1. *De Aanbidding der Herders, overschilderd met de Overhandiging aan S. Petrus van de sleutels der H. Kerk, door Jan Maes I (1657).*

De Brugse schilder Jan Maes († 1677) onderhield goede betrekkingen met de Oostkampse gildemeesters van O. L. Vrouw van de Rozenkrans. Deze laatsten zaten aan, op 23 Juni 1650, in de „Cantine van S. Donaes” te Brugge, teneinde er „met den schilderaere” de bestelling van een altaarstuk te bespreken (Doc. 1). In December 1652 onder tekenden de gildemeesters en de pastoor van Oostkamp een schuldbekentenis van 24 pond 10 sch. voor de vroeger bestelde en thans geleverde *twee* schilderijen, voor het O. L. Vrouwaltaar (Doc. 2). Wat deze twee schilderijen voorstelden, ontgaat ons, doch ze werden vanzelfsprekend opgesteld in het nieuw altaar van Granier en Godefroot (1651-1656) waarvan het oorspronkelijk contract in de vorige bijdrage werd gepubliceerd. Aangezien we anderzijds weten dat de Oostkampse kerk reeds een tafereel voor het O. L. Vrouwaltaar bezat, schilderij dat in 1627 in het „pand van Brugge” werd gekocht, vragen wij ons af, of Jan Maes hier niet enkel twee beschilderde luiken of deuren heeft geleverd. Doch dit zijn veronderstellingen: er bleef van deze werken niets bewaard en alleen is bekend dat op 17-18 November 1918 een schilderij, voorstellende „*Esther en Assuerus*” door een granaat in de kerk beschadigd werd. Het blijkbaar verkeerd begrepen iconografisch thema, stelde vermoedelijk voor, zoals E. H. M. English het met zoveel schranderheid veronderstelde: de ontmoeting van S. Ursula en haar vader¹. Bijgevolg had dit werk geen uitstaans met de verering van O. L. V. doch versierde vóórheen, in het zuiderkoor, het altaar van S. Ursula. De schilderijen van het O. L. Vrouwaltaar werden door Jan Maes zelf,

¹ M. ENGLISH, *En marge du calendrier. Saint Pierre aux Liens, La Patrie*, weekblad, Brugge, 1933, nr. 32.

tien jaren nadien, in 1661-62, „verbeterd” (Doc. 12). Een eeuw later, in 1770, zal „*Jacobus van Hoestenberghe repareren en ophelderen de schilderij staende aen de autaar van O. L. Vrouw*” (Doc. 8).

De goede verhoudingen van meester Maes, t.o.v. de Oostkampse O. L. Vrouw-Rozenkransbroederschap, en zijn verscheidene bedrijvigheid ten hare bate, blijken nog uit andere posten van de rekeningen dezer gilde. Jan Maes schoot zelf vrijgevig in zijn beurs, wanneer het er op aan kwam de vijftien vaandels te bekostigen die de „mysteries” of geheimen van de rozenkrans zouden verbeelden. Hij schreef in voor 1 pond 8 sch. 4 gr.². Dan schilderde Maes de vijftien mysteriën op de doeken en vergulde de „appelen” van de vaandelstukken, tegen 16 sch. per mysterie (Doc. 5). Kwam Jan Maes zijn Oostkampse vrienden regelmatig begroeten, wij weten het niet, doch in ieder geval, hij maakt in 1663-64 de tekening „*van het rosarie op de beste casuyfel*” en ontving daarvoor als vergoeding een schilling of een half frankje van die tijden (Doc. 6).

Anderzijds heeft Jan Maes buiten de O. L. Vrouwgilde nog gewerkt voor de kerkmeesters zelf van Sint Pietersbanden. Ditmaal hebben we het geluk zijn werk terug te vinden. In het boven vermeld hoofdaltaar van broeder Fulgentius (1658) prijkte het schilderij voorstellende: *Christus die de sleutels van de H. Kerk aan S. Petrus overhandigt*. Thans vinden we dit altaarstuk in de zuidelijke beuk. De Brugse meester leverde het in 1658 (Doc. 3). In 1768-69 werd het door de meesterschilder Jacob van Hoestenberghe gerestaureerd (Doc. 7).

Heeft deze restaurator het schilderij te ingrijpend „gerepareerd” en te diep „opgehelder”? In ieder geval een *underpainting*, — een Aanbidding van de Herders! — komt thans te voorschijn door het feit dat de pigmentlagen van de bovengeschilde Overhandiging te zeer versleten geraakten. En aldus staan we voor een zonderling doek. Christus, gezeten en door Apostelen omringd, overhandigt de sleutels aan de knielende Petrus. God de Vader, door zwevende engelen

² KERKARCHIEF, *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans 1661-62*, f° 5.

omringd, verschijnt in de hemel, boven het tafereel van de Overhandiging, of van de Aanbidding: in beide gevallen hoort het Opperwezen op deze plaats. Op de voorgrond ontwaart men een zittende personage, die wel op een herder lijkt. Ook de apostelen (Overhandiging) zou men voor herders (Aanbidding) nemen! En het zijn ook wel de kuddehoeders van Bethlehem, die, op de achtergrond, naast een zuil, te voorschijn komen. Het lijdt geen twijfel dat Jan Maes hier een — wellicht onafgewerkte — „Aanbidding”, in een „Overhandiging van de sleutels” heeft omgetoverd. Het valt dan ook moeilijk dit schilderij van aesthetisch standpunt te beoordelen. Het is een krachtstuk als „*changement à vue*”, maar toneelkunst is nog geen schilderkunst.

Mogen we aan de hand van de hier gepubliceerde documenten bekennen dat Jan Maes ons voorkomt als een wel sympathieke figuur in de Brugse schilderschool van de XVIIe eeuw; als een begaafde meester, die zich met grote inschikkelijkheid wist te voegen naar het believe van zijn cliënteel.

2. *O. L. Vrouw van de Rozenkrans, door J. A. Garemijn (1785).*

De Oostkampse kerk bezit slechts twee schilderijen. Dit hebben ze gemeen dat ze beide van bekende Brugse meesters zijn, en allebei in een ellendige toestand verkeren. Het schilderij van de noorderbeuk stelt O. L. Vrouw voor, die aan de H. Dominicus verschijnt en hem het rozenhoedje overhandigt. Het toneel speelt zich af in een ruim klassiek kerkgebouw. Zwevende engelen ontvouwen een banderol met het Ave Maria, in het stralend licht dat het gewelf doorbreekt. Het hondje, met de toorts in de muil, zien we aan de voeten van de knielende Dominicus³.

De hierna gepubliceerde documenten bieden ons, omzeg-

³ Zoals men weet zinspeelt de aanwezigheid van het hondje op het droombeeld van Dominicus' moeder, tijdens haar zwangerschap. Ze droomde nl. dat ze het leven gaf aan een hondje dat een brandende toorts in de muil hield en ermee de gehele wereld ging ontvlammen. *Legenda aurea*, 4 Augustus.

gens, het technisch ontstaan van het altaarstuk, dat de plaats innam van Jan Maes' doek, in het in de vorige bijdrage vermeld marmeren O. L. V. altaar van Granier en Godefoot⁴. Bij deze gelegenheid werden enkele werken aan het altaar zelf uitgevoerd (Doc. 20 en 22).

J. A. Gareminj⁵ was voorzeker een plichtmatige en nauwgezette ambachtsman. Zijn honorarium steunt op een reeks werkelijke onkosten, waarvan hij de verschillende bewijzen inlevert tegelijk met zijn eigenhandige factuur. Aan Jacobus Van Quaillie, meester schrijnwerker, heeft hij globaal 1 pond 15 sch. 4 gr. betaald, nl. 17 sch. 6 gr. voor het raam en 17 sch. 10 gr. voor de panelen (Doc. 21)⁶. Karel Maertens, meester schilder had het doek voorbereid d.i. geplamuurd (plumeeren), en de omlijsting fijn verguld, debet zoveel en zoveel (Doc. 12). En tot vreugde van de kunsthistorici bepaalt Gareminj nauwkeurig het onderwerp van het schilderij: *verbeeldende O. L. Vrouwe van den Roosenkrans met den H. Dominicus ... op den 26 September 1785 ... geplaceert binnen de voorschreven kercke* (Doc. 13).

In 1922 heeft de schilder Boussery, van Assebroek, dit altaarstuk gerestaureerd. Het was toen, lezen wij in de verslagen, op verschillende plaatsen overschilderd en het vertoonde scheuren⁷. Geen wonder, het ontsnapte zeker per

⁴ Zie blz. 56, nota 8.

⁵ Enkele algemene gegevens over J. A. Gareminj (° 15.4.1712, † 23.6.1799) vindt men in U. THIEME u. F. BECKER, *Allgem. Lexikon der bildenden Künstler*, XIII (Leipzig, 1920), p. 193. Thans moet de aldaar opgenomen bibliographie aangevuld worden met: FIERENS-GEVAERT, *La peinture à Bruges*, Brussel-Paris, 1922, p. 68-69; P. DE KEYSER, *De Kunst der Nederlanden*, I (1930) 1, p. 11-17; en hoofdzakelijk met: E. HOSTEN en E. I. STRUBBE, *Het leven van Jan Gareminj, Hand. Em. LXXIV* (1931), p. 81-96.

⁶ Panelen: vermoedelijk de houten betimmering van het raam, ter bescherming en afwerking van de rugzijde. Of zijn het luiken die op het altaarstuk sluiten? Deze panelen worden „wit en zwart” geschilderd, hetgeen o.i. eenvoudig wijst op het aanbrengen van een beschuttingslaag op het hout (loodwit) waarboven een zwarte verflaag, hetgeen zowel voor de achterzijde van het tafereel als voor de luiken zou hebben gepast.

⁷ BRUSSEL, *Archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten*

toeval aan de sloping van het altaar, in 1888. Niettemin is het werk zogoed als verloren : wij bezitten thans, op een verworpen doek, de weerschijn van vergane schoonheid. Dit schilderij was een der laatste gewrochten van de Brugse meester, die in 1799 stierf. De zwierigheid van de tekening getuigt nog voor de levendigheid van het koloriet, dat het tafereel eens fonkelen deed tussen de marmeren zuilen van het O. L. Vrouwaltaar.

Misschien mag deze korte bijdrage besloten worden met de wens dat men zich een inspanning zou laten welgevallen om, van de twee bewaarde Oostkampse schilderijen te redden wat nog mogelijk is : Garemijn's Rozenkrans' tafereel en, van Jan Maes' doek, zoniet de Overhandiging van de Sleutels dan wel de Aanbidding van de Herders⁸.

A. JANSSENS DE BISTHOVEN.

DOCUMENTEN

I.

1650, Juni 23. *Kwantie uit de rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw Rozenkrans, te Oostkamp betreffende het gelag te Brugge gehouden ter gelegenheid van de bestelling van een schilderij.*

Betaelt 16 sch. en 4 gr. over teere gedaen in het besteden van de schilderie van O. L. Vrouw autae in de Cantine van S. Donaes met den schilderaere, mynheere Ledroit, den bailliu, Christiaen de Dobbelaere en meer andere, mij toorconde den 24 Juny 1650.
(get.) Vande Walle 1650.

OOSTKAMP, KERKARCHIEF, *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw Rozenkrans*, bundel bewijzen 1650-51-52.

en Landschappen, bundel nr 6949, bescheiden van 20 April, 29 Juni, 12 Juli en 18 December 1922.

⁸ Aan de hand van Röntgenopnamen zou het mogelijk zijn vast te stellen in hoeverre de Aanbidding afgewerkt was en, in onderschildering, bewaard bleef. Het restaureren van de Overhandiging, menen wij, zou heel wat bijschilderen vergen, wat noch de bedoeling noch de uitslag van een herstelling zou mogen zijn.

2.

1652, December 8. *De proost en de gildemeesters van de O. L. Vrouwgilde erkennen op verzoek van de baljuw van Oostcamp, 24 pond 10 sch. groot schuldig te zijn aan Jan Maes voor twee schilderijen die op het O. L. Vrouwaltaar zijn geplaatst.*

Wij onderschreven Christian de Dobbelaere, proost van de Gilde van onse Lieve Vrouwe binnen Oostcamp, Guillaume de Deyne ende Maerten Verdickt, gildemeesters van de voornoemde gilde, kennen in de voornoemde qualiteyt schuldigh te sijne aen mr. Jan Maes, schilder tot Brugge, de somme van vierentwhintig ponden thien schill. grooten over den coop ende leveringhe van twee schilderije gemaect aen den altaer van Onse Lieve Vrouwe voornoemt, alles volghende het accort met den voornoemde mr. Jan Maes gemaect ter presentie van pastoir en bailliu en de voorn gildemeesters, welcke voornoemde somme van XXIII p. beloven te betalen aen de voornoemde mr. Jan Maes den eersten Apriles eerstcommende 1653 percies, ofte bij faulte van dien beloven daer van interest te betaelen in advenante van den penning seshien tot de volle betaelynghe, tote alles in advenante van resterende somme. Aldus gedaen ter presentie van dheer Gaspar van Berghe, bailliu van Oostcamp, desen acht December 1652.

(get.): Christiaen de Dobbelaere 1652
 bij mij Guillaume de Deyne
 G. Vandenbergh
 M. V. Dickt 1652

(onderschrift:) *Hier op ontfaen den 12 January 1653 ses pont thien scellinghe.*

OOSTKAMP, t.a.p., Bundel „*Verscheide akkoorden van Kerkmeubels 1639 etc. tot 1882 n° 3*”. Aantekening op de rug: *Contracten tot maecken van het schilderwerck ande outaer van de gilde van Onse Lieve Vrouwe met obligatie die ghequeten is D.D.*

3.

1657-1658. *Post uit de kerkrekeningen betreffende de betaling van het schilderij voor het hoofdaltaar, aan Jan Maes.*

Item betaelt an Jan Maes op rekenijnghe van de somme van 30 p. gr. dat bedraecht het stuck schilderije tot den grooten altaer.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen over het dienstjaar 1657-1658*, f° 20 v°.

4.

1658, Juli 14. *Jan Maes erkent een afkorting te hebben ontvangen op het totaal bedrag van 30 pond groot, voor het schilderen van het hoogaltaar.*

Ontfaen bij mij onderschreven van M. Lidroict over Pieter Vandewalle de somme van 13 p. 13 sch. 11 gr. ende dat op minderinghe van het schilderen van den hoogen autaar van Oostcamp veraccordeert tot de somme van 30 p. gr. actum 14 juli 1658 (*get.:*) Jan Maes.

OOSTKAMP, t.a.p., *Ibidem.*

5.

1661-1662. *Jan Maes wordt betaald voor het verbeteren van twee schilderijen in de kapel (van O. L. V.), voor het schilderen van 15 geheimen (van de Rozenkrans) en het vergulden van de appelen (van de vaandelstokken).*

Betaelt aen mr. Jan Maes over de verbeteringhe van 2 schilderie in de capelle 10 sch. gr.

Betaelt aen mr. Jan Maes over schilderen 15 mysteries en vergulden van appelen à 16 sch. gr. ieder mysterie 12 p. gr.

OOSTKAMP, t.a.p., *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans, over het dienstjaar 1661-1662*, f° 8 v° en 10 v°.

6.

1663-1664. *Jan Maes tekent een Rozenkrans op de beste kasuifel.*

Mr. Jean Maes over het teeckenen het rosarii op de beste casuifel 1 sch.

OOSTKAMP, t.a.p., *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans, over het dienstjaar 1663-1664*, f° 9.

7.

1768-1769. *Het schilderij van het hoogaltaar wordt door J. van Hoestenbergher hersteld.*

... repareren ende ophelderen de schilderij van den hoogen autaer door Jacobus van Hoestenberghc meester schilder te Brugge.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen over het dienstjaar, 1768-1769*, f° 63 v°.

8.

1770. *Het schilderij van het O. L. Vrouwaltaar wordt door J. van Hoestenberghc hersteld.*

Voorts betaelt aen Jacobus van Hoestenberghc de somme van 18 sch. 8 gr. over het repareren en ophelderen de schildery staende aen den autaer v. O. L. Vrouw, ten jaere 1770.

OOSTKAMP, t.a.p., *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans over het dienstjaar 1770-1771.*

9.

1784, September, 11-13. *Werken worden aan het marmeren O. L. Vrouwaltaar uitgevoerd.*

Ontfaen van Francis Dumon, Onse Vrouwe meester van de prochie van Oostcamp, de somme van elf schillingen en ses groote corandt, over het uytbreken en instellen de marbel stycken aen onse Vrouwen autaer op den 11 September en 13 September, Moreeuw twee dagen met een diender met de leveringen van een sack calck 0-11-6.

(get.) Ferdinandus Moreeuw 1784.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen, gecit. bundeltje: „Verscheide akkoorden...”.*

10.

1784, November 10; 1786, Februari 25. *Garemyjn ontvangt voor de schrijnwerker J. van Quaille de betaling van het raam en de panelen die aangewend zijn voor het schilderij van het O. L. Vrouwaltaar.*

Den 10 november 1784 geleverd door mij Jacobus van Quaille meester schrijnwerker een schilderieraem voor den autaer van O. L. Vrouwe van den Roosencrans binnen de parochiale

kercke van Oostcam bedraeght voor handt en aerbeyt 1 1-17- 6
 voors gemaect de paneelen voor den selven autae
 bedraeght voor houdt en aerbeyt - 0-17-10

1 1-15- 4

(hieronder volgt, van de hand van J. A. Garemyn :)

Ontfaen voor sr. van Quaille in voldoeninge van de speci-
 ficatie, mij toorconden desen 25 february 1786, 1 1-15-4.

(get. :) J. Garemyn.

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

11.

1785, Mei 4. *Ontvangtbewijs van de betaling voor de levering van marmor.*

Den onderschreven dese kenne ontfanghen te hebben van Frans Dumon O.-L.-Vrouwe meester in Oostcamp de somme van seshien pont drie schellynghen en zes groote over de ghedaen leverynghe van marbel aen den autae van O. L. Vrouwe, desen 4en Mey 1785. £. 16.. 3.. 6 courant
 (get.) J. B. Rouly M : d Marbrier a Hantes 1785

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

12.

1785, Augustus, 1786, Februari 25. *Garemyn ontvangt voor C. Maertens de betaling voor het vergulden van de omlijsting en het schilderen van de panelen die aangewend zijn voor het schilderij van het O. L. Vrouwaltaar.*

Gevroght door mijn Charel Maertens meester schilder en vergulder voor den autae van O. L. Vrouwe van den Roosen-
 crans binnen de prochiale kercke van Oostcamp in Augustus 1785, verguldt met fijn goudt de lijstte voor de nieuwe schilde-
 rye comt voor leveren van goudt en aerbeyt £. 2-9-0
 nog geschildert de panneelen wit en swaert om aen
 den selven autae te stellen... £. 0-4-0
 voors geleevert de noodige verwen en oly om den
 doeck voor de nieuwe schilderye te plumeeren comt
 t' saement met den aerbeydt... £. 1-3-0

£. 3-16-0

(hieronder volgt, van de hand van J. A. Garemyn :)

Ontfaen voor sr. C. Maertens dese somme van drye ponden grooten sestien schellingen courant in voldoeninge van dese specificatie, my toirconden 25 february 1786

(get.) J. A. Garemyn

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

13.

1786, Februari 25. *Garemyn erkent betaald te zijn voor het op 25.2.1786 geleverd schilderij voorstellende O. L. Vrouw met de H. Dominicus.*

By order van den Eerweerden heer Bernardus Devos Pastor in Oostcamp ende bij d' orders van Sr. Franciscus Du Mon ende Sr. Hendryck Pinket O.-L.-Vrouwe meesters van de selve kercke gemaect een schilderye verbeeldende O. L. Vrouwe van den Roosen Krans met den H. Dominicus, welke schilderye op den 26 September 1785 hebbe geplacert binnen de voorschreven kercke, dat voor de somme van vierendertigh ponden groote wisselgelt en kenne mits desen op den 25 February 1786 dese voorseyde somme ontfangen te hebben van Sr Franciscus Du Mont het ter presentie van Sr. Joannes Geernaert kerck-meester in Oostcamp, mij toirconden, daete als boven.

ƒ. 34-0-0 gr. wisselgelt

(get. :) J. Garemyn

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

DE HOUDING VAN DE DEKEN VAN DE
CHRISTENHEID TEGENOVER EEN WOEKERAAR EN
VOORKOPER TE BRUGGE IN 1344

Gedurende de Middeleeuwen maakte men geen verschil tussen interest en woeker. De Kerk beschouwde toen als woeker en verbood het eisen uit kracht van een lening van wat ook boven de hoofdsom. Ze onderscheidde namelijk geheime woeker, waarvoor men vergiffenis kon bekomen in de biecht, en openbare woeker, die met excommunicatie, in feite zo niet in rechte, gepaard ging¹. Met de Nieuwe Tijd veranderde

¹ R. DE ROOVER, *L'évolution de la Lettre de Change, XIVe-XVIIIe siècles* (Parijs, 1953), blz. 19-20.

de toestand. Op 4 October 1540 vaardigde Keizer Karel een edict uit, dat de interest op hoogstens 12 % en de woeker boven 12 % bepaalde².

Te Brugge trof men talrijke woekeraars aan. Ze worden voor het eerst uitdrukkelijk vermeld in 1244³ en verdwijnen in 1628, met de oprichting van de Berg van Barmhartigheid⁴. Men kan ze natuurlijk in twee grote groepen verdelen, openbare en geheime woekeraars⁵.

De publieke woekeraars waren vakmensen, gewoonlijk lombarden, geboortig uit Lombardije, Piëmont en Toskane⁶, alsook Fransen uit het Noorden (van Valencijn, Doornik)⁷,

² J. LAMERE & H. SIMONT, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2^e serie, deel IV (1537-1543) (Brussel, 1907), blz. 235.

³ T. LUYKX, *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaenderen en Henegouwen* (Kon. VI. Acad. voor Wetensch. Lett. en Sch. Kunsten van België, Verhandelingen Lett. n° 5, Antwerpen-Utrecht, 1946), blz. 606.

⁴ De lommerds („tables de prest usuraire, que l'on appelle lombards") verdwenen in de Nederlanden met de oprichting van de bergen van barmhartigheid. Die van Brugge bestond nog in 1623 en werd in 1628 gesloten. Men mag er de Berg van Barmhartigheid niet verwarren met de Berg van Caritate. *Eerste deel van den derden placcaet-boeck van Vlaenderen* (Gent, 1685), blz. 495. BRUGGE, STADSARCHIEF, *Archief van de Munt, Register met de eedafleggingen gedaan in uitvoering van de plakaten betreffende de munten van 1622 en 1628 en van een ordonnantie dienaangaande van 1627, alsook register met de toelatingen verleend aan herbergiers, waarden en tappers, ten gevolge van een Hallegebod van 1629, f° 8 v° : „Eed ghedaen 8 Meye 1623 : Julio Cesar Adriani, tafelhouder. — Eed ghedaen 27 April 1623 : Franciscus Trapane dienende in de Woucker." A. DUCLOS, *Bruges, histoire et souvenirs* (Brugge, 1910), blz. 306.*

⁵ DE ROOVER, *Évolution de la Lettre de Change*, blz. 23.

⁶ R. DE ROOVER, *Le contrat de change depuis la fin du treizième siècle jusqu'au début du dix-septième*. Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis, deel XXV (1946-1947), blz. 117. R. DE ROOVER, *Money, banking and credit in mediaeval Bruges* (The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Mass., 1948), blz. 4, 99 en 346.

⁷ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges* (Brugge, 1904-1906, 4 delen), deel I, blz. 433, nr. 518. G. BIGWOOD, *Le régime juridique et économique du commerce de l'argent dans la Belgique du moyen âge* (Acad. Roy. de Belgique, Classe des Lettres, mémoires in-8°, 2e serie, deel XIV, 2 stukken, Brussel, 1921-1922), deel II, blz. 391-392. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Inventaire des*

uitzonderlijk Vlamingen (van Brugge). Het is niet bewezen dat sommigen onder hen uit het Zuiden van Frankrijk kwamen, als van Cahors⁸, Montpellier⁹ en Arles¹⁰.

De geheime woekeraars, daarentegen, behoorden tot allerlei beroepen¹¹. Slechts bij toeval deden ze aan woeker. Ook het land en de plaats van hun geboorte waren zeer verschillend¹².

Archives de la Ville de Bruges (Brugge, 1871-1885, 9 delen), deel II, blz. 348.

⁸ We hebben geen enkele woekeraar van Cahors te Brugge aange troffen.

⁹ Diederik van Montpellier was pachter van accijnzen en geen beroepswoekeraar. BRUGGE, STADSARCHIEF, *Stadsrekening Ao. 1304, deel II*, f° 18: „Ontfanghen van den woukerars. Van Diederike den Assisere: 19 s. 6 d. „IBIDEM, *Stadsrekening Ao. 1305, Dubbel I^e deel*, f° 5 v°: „(Ontfanghen) van den woukerars. Item van meester Diederic van Monplier: 5 lb.”

¹⁰ Denise Rogiere, lommerdhouder te Brugge in 1306, was niet afkomstig van Arles (Frankrijk), maar van Alba (Piëmont). DEHAISNES, *Documents et extraits divers concernant l'histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut, avant le XVe siècle* (Rijsel, 1886, 2 delen), deel I, blz. 174. Vgl. GILLIODTS, *Inventaire*, deel IV, blz. 406. DE ROOVER, *Money, banking and credit*, blz. 104 en 111 (nota 45).

¹¹ BRUGGE, STADSARCHIEF, *Stadsrekening Ao. 1304, deel II*, f° 18 „Ontfanghen van den woukerars. Van Janne van Coukelare, pourpointstickre: 3 lb. „IBIDEM, *Stadsrekening 3 Februari 1362 (n.s.)-2 Februari 1363 (n.s.)*, f° 20 v°: Boeten van te leenne boven 2 d. van den lb., de boete es 50 lb., de stede terde. Joncvrouwe Kateline vidua Wulfs, shudecopers, ter bede van den buerghmeester, omme 6 lb.” BRUGGE, RIJKSARCHIEF, *Aanwinsten*, doos n° 154 A., *Baljuwsrekening 17 September 1375-14 Januari 1376 (n.s.)*, rolrekening n° 1015: „Van den gonen die leenen bove 2 d. tpond, de boete 50 lb. Willem de Pape, de temmerman: 20 lb.”

¹² BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, *Rekenkamer*, n° 13.677, 19 September 1390-9 Januari 1391 (n.s.), f° 41: „(Amendes de marchanz et des coulriers) Item Thomaes Lijts d'Esschoce jugiez d'avoir presté a usure sour lettrez, dont l'amende est 50 lb., prins pour le part de monseigneur: 33 lb. 6 s. 8 d.”

BRUGGE, STADSARCHIEF, *Stadsrekening 2 September 1442-2 September 1443*, f° 15: „(Ontfaen) van ghelt te leenene omme bate, daerof de boete es 50 lb., daeran de stede heift tderde. Item van Loys Vinciguerra: 16 lb. 16 s.” Lodovico Vinciguerra was van Lucca afkomstig. Cf. E. LAZZARESCHI, *Libro della comunità dei mercanti lucchesi in Bruges* (Milaan, 1947), blz. 278.

Talrijke woekeraars van beroep, te weten de meeste lombarden, bekwamen te Brugge bij privilege het recht, mits betaling van een globale som of van een jaarlijks cijns, bij de week, op wettelijke rentevoet en tegen onderpand van roerende goederen te lenen. Deze rentestandaard was er tot het begin van de Nieuwe Tijd altijd 2 deniers per pond of 1 stuiver per pond groten te week of 43 %¹³; hij daalde naderhand geleidelijk¹⁴.

De andere woekeraars van beroep, het is te zeggen alle Fransen uit het Noorden, enkele lombarden en zeldzame Vlamingen, alsook het spreekt van zelf alle geheime woekeraars, bezaten in de stad geen privilegiën; ze leenden bij de week, hetzij op pand van roerend goed, boven de legale rentevoet (up pande), hetzij op zakelijk pand van schuldbrieven die de clause aan toonder bevatten (up tsaerters) en werden regelmatig beboet¹⁵.

In de Middeleeuwen waren de Brugse woekeraars geen Joden¹⁶, maar al of niet geëxcommuniceerde christenen. Ze

BRUGGE, STADSARCHIEF, *Stadsrekening 27 Januari 1350 (n.s.)-26 Januari 1351 (n.s.)*, f° 25 : „(Ontfanghen van Marie Hoofts van Ypre, van dat soe leende up tsaerters : 12 lb.”

¹³ DE ROOVER, *Money, banking and credit*, blz. 101-102, 105 en 122.

¹⁴ *Tweeden plaacet-bouck van Vlaendren* (Gent, 1629), blz. 464-466 (8 Mei 1600).

1 groot = 1/2 stuiver = 2 oorden. Cf. E. VERWIJS-J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek* ('s-Gravenhage, 1882-1929, 9 delen), deel II, kol. 2186, verbo Groot. L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon* (Gent, 1892), blz. 973, verbo Stuiver.

¹⁵ BRUGGE, STADSARCHIEF, *Stadsrekening 2 September 1401-2 September 1402*, f° 22 : „Ontfanghen van die tpond grote diere gheleent hebben danne twee grote up pande, daen of dat de boete es 50 lb., daer an dat de stede heift terdendeel. — Ontfanghen van die ghelt gheleent heift omme bate up tsaerters, daen of dat de boete es 50 lb. ende daer an dat de stede heift terdendeel.”

Voor wat betreft de clause aan toonder van de schuldbrieven, zie E. I. STRUBBE, *Ypersche schuldbrieven (littera obligatoria) uit het begin der 15e eeuw*. Annales de la Société d'Émulation de Bruges, deel LXVIII (1925), blz. 208-217.

¹⁶ J. STENGERS, *Les Juifs dans les Pays-Bas au moyen âge* (Kon. Belg. Acad., Klasse der Lett., Verhandelingen in-8°, Boek XLV, afl. 2, Brussel, 1950), blz. 15.

maakten soms deel uit van godvruchtige genootschappen¹⁷ en deden af en toe schenkingen ten bate van kerken en kloosters¹⁸. Op 25 September 1441 verleenden de kanunniken van St. Donaas aan een groep lombarden het recht een bank van lening op hun heerlijkheid te openen¹⁹.

Niet alleen de woeker maar alle vorm van monopolie werd door de Kerk in de Middeleeuwen bestreden. Zo het voorkopen werd door haar te dien tijde als ergerlijke winst aanzien en verboden²⁰.

Jan Pulsere, over wie de tekst die we hier publiceren handelt, behoorde klaarblijkelijk tot de poortერი van Brugge. Hij huwde met een zekere Stefanie en vestigde zich achter het Augustijnerklooster. Hij was een openbare woekeraar en tevens een voorkoper en werd dienvolgens door het Geestelijk Hof van Doornik geëxcommuniceerd. Bij zijn overlijden, kort vóór 14 November 1344, liet hij een testament na, waarbij hij zijn verlangen te kennen gaf in de kerk van bewust klooster begraven te worden. Als geëxcommuniceerde moest hij echter de gewijde aarde missen.

Op Zondag 14 November 1344 deed de deken van de Christenheid te Brugge, op verzoek van Stefanie en van haar toekomstige tweede man, de poorter Jan Wilpont, in de vijf moederkerken van de stad afroepen, dat degenen die te klagen hadden over de praktijken van wijlen Jan Pulsere

¹⁷ BRUGGE, ONZE LIEVE VROUWEKERK, *Archief van de Kerk, Gilde van Onze Lieve Vrouw-ter-Sneeuw, Rekeningen 10 Augustus 1467-31 Augustus 1499*, f° 83 v°: „(Ander ontfang int ommegaen buten den ouden vesten, van jaerlicschen ghildeghelde, van desen jare 72) Johannes Damasia, in de woukere : 2 gr.”

¹⁸ J. WEALE, *Documents inédits sur les enlumineurs de Bruges*. Le Beffroi, deel IV (1872-1873), blz. 288. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Mémoriaux de Bruges* (Brugge, 1913-1920, 2 delen), deel I, blz. 323-324, n° 270. François Bussaen (Baussan, Bauson), lommerdhouder te Brugge bij zijn dood rond nieuwjaar 1535, was een Piëmontees. Cf. F. DONNET, *Les Lombards à Termonde et dans quelques villes des Pays-Bas*. Oudheidkundige Kring van Dendermonde, Gedenkschriften, 2° reeks, deel VIII, blz. 136-137 en 149.

¹⁹ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la prévôté de Bruges* (Brussel, 1887, 2 delen), deel II, blz. 68-69.

²⁰ DE ROOVER, *Évolution de la Lettre de Change*, blz. 19.

verzocht werden zich te diens huize aan te bieden, op eerstkomende Maandag, Dinsdag, Woensdag of Donderdag : de pastoor van Snellegem zou er in zijn plaats de klachten aanhoren en recht spreken. De volgende Zaterdag, 20 November, in de refter van de Augustijnen en in aanwezigheid van de zegelbewaarder van het Geestelijk Hof te Brugge, de burge-meester van de stad, de pastoors van Snellegem en Jabbeke, een andere priester, de onderprior en vier andere paters, beloofden Stefanie en haar verloofde, de prior, iedereen binnen het jaar te voldoen, waarna voornoemde deken van de Christenheid de excommunicatie van overledene ophief en zodoende toeliet hem in de kloosterkerk te begraven.

JOS. MARECHAL.

Akte verleden voor notaris Johannes Man te Brugge waarbij, enerzijds, Stefanie, weduwe van Jan Pulsere, openbaar woekeraar, tevens voorkoper, gestorven in zijn huis achter het klooster van de Augustijnen, en haar toekomstige tweede man, Jan Wilpont, poorter, beloven de schade door overledene veroorzaakt te vergoeden en waarbij, anderzijds, Petrus de Mota, deken van de Christenheid, na voldoening, de excommunicatie om reden van woeker en voorkoop van bewuste Jan Pulsere opheft en toelaat zijn stoffelijk overschot in de kerk van voornoemde paters te begraven.

20 November 1344.

Augustijnerklooster te Gent, Archief van de Brugse Augustijnen, charter nr. 5.

Op de rug : *Instrumentum sepelitionis et satisfactionis Johannis Pulzers, prout in ea continetur* (XVe eeuw). Verder een aantekening uit de eerste helft van de XVIIe eeuw.

In nomine Domini, amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter quod, anno a nativitate eiusdem millesimo trecentesimo quadragesimo quarto, indictione tercia decima, mensis novembris die vicesima, pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini, domini Clementis divina Dei providentia pape sexti, anno tercio, in presentia mei tabellionis publici infrascripti et testium infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, personaliter constituti Stephania, relicta quondam Johannis Pulzers, et

Johannes Wilpont, opidanus ville brugensis, sponsalia et matrimonium inter se contrahere intentes, ut asseruerunt, tempore ad hoc apto, non seducti nec circumventi, sed ex certa scientia eorum, spontanea voluntate, promiserunt per fidem et juramenta prestita corporaliter ab eisdem, in manu religiosi viri fratris Theodorici de Inghelmoenstre, prioris fratrum heremitarum ordinis sancti Augustini in Brugis, stipulantes, vice et nomine omnium et singulorum quorum interest vel interesse potest et in conventum habuerunt, satisfacere sufficienter omnibus conquerentibus de ipso quondam Johanne Pulsere, marito ipsius Stephanie, tempore quo vivebat, infra annum et diem a die date presentis publici instrumenti, de extortis levatis et habitis seu male acquisitis ab eodem quondam Johanne, tempore quo vivebat, per usuram, preemptionem seu per usurariam pravitatem, secundum possibilitatem suarum facultatum, supplicantes prefati Stephanina et Johannes, prefato religioso viro fratri Theodorico de Inghelmoenstre, priori predicto, ac conventui dicti loci, corpus ipsius Johannis Pulsers infra ecclesiam dictorum fratrum, secundum ultimam voluntatem ipsius quondam Johannis, ab ipsis priore et conventu ecclesiastice tradi sepulture ac ibidem sepiliri et inhumari, juxta obligationes et promissiones ab ipsis, pro premissis adimplendis, factas. Acta fuerunt hec in villa brugensi, in refectorio dictorum fratrum, anno, indictione, mense, die et pontificatu predictis, presentibus tunc ibidem venerabilibus et honestis viris domino Petro de Mota, tunc decano christianitatis brugensis, domino Rassone, sigillifero curie brugensis, domino Johanne de Coekelaer, burgimagistro ville brugensis, magistro Jacobo Boidin, presbitero, curato de Snellegheem, domino Mauricio, curato de Jabbeke, domino Egidio de Hereweghe, presbitero, necnon religiosis viris fratre Theodorico, priore dictorum fratrum, fratre Johanne de Oestbuerch, subpriore ipsorum, fratre Johanne de Lovanio et fratre Judoco, lectoribus dictorum fratrum, fratre Willelmo Walcherlijnc et fratre Arnolde de Ardenbuerch, in testimonium ad premissa specialiter vocatis et rogatis.

Postmodumque eisdem die, hora, indictione, mense et pontificatu predictis, in presentia mei, tabellionis publici infrascripti, et testium infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, discretus vir dominus Petrus de Mota prenominatus, decanus christianitatis brugensis, ibidem presentialiter existens, tunc incontinenti ibidem dixit et retulit in publico, quod in die domenica ultimo preterita proclamari et denunciari fecerat, ad rogatum et requestam ipsorum Stephanie et Johannis, in quinque maioribus ecclesiis

ville brugensis, alta et intelligibili voce, populo congregato, solenniter dum divina celebrari contingebat, quod quicumque conquerebatur seu conqueri haberet de ipso quondam Johanne Pulsere, quod ad ferias secundam, terciam, quartam et quintam immediate sequentes, ad domum inhabitationis ipsius quondam Johannis, tempore quo vivebat et quo decessit, stantem retro claustrum fratrum predictorum, accederent et comparerent coram discreto viro magistro Jacobo Boidin, curato de Snellegheem, tornacensis dyocesis, quem ipse dominus decanus miserat ad audiendum querimonias ipsorum et quod omnibus et singulis de ipso conquerentibus satisfaceret bono modo.

Prefatusque magister Jacobus, curatus de Snellegheem, testificatus fuit ibidem in vera fide, quod de mandato ipsius domini decani, ad dictas ferias secundam, terciam, quartam et quintam, in dicta domo ipsius quondam Johannis Pulsere sedebat, per quamlibet diem residens, ad audiendum dictas querimonias, et quod omnibus, infra dictas dies seu ferias ad ipsum venientibus, de ipso quondam Johanne Pulsere conquerentibus, erat sufficienter satisfactum, quod etiam testificabatur ibidem dictus dominus decanus.

Quibus sic dictis, testificatis et relatis, prefatus dominus decanus christianitatis brugensis ibidem, in dicto refectorio, predictum quondam Johannem Pulsere denunciavit absolutum, virtute et auctoritate cuiusdam mandati curie tornacensis, quod in manibus suis tenebat, de legibus curie tornacensis et excommunicationis sententiis in ipsum quondam, auctoritate dicte curie, latis.

Promiserunt insuper prefati Stephania et Johannes, in manu mei tabellionis publici infrascripti, stipulantes solenniter, vice et nomine omnium et singulorum quorum interest vel interesse potest, contra premissa nunquam venire, per se vel per alium seu per alios, et quod non querent artem, ingenium, modum, medium seu cavillationem quibus premissa, in toto vel in parte, impediri, irritari, impugnari vel annullari possint, ullis umquam temporibus affuturis, vel quibus amittere valeant roboris firmitatem.

Acta fuerunt hec Brugis, in refectorio dictorum fratrum superius expresso, anno, indictione, mense, die et pontificatu predictis, presentibus tunc ibidem venerabilibus et discretis viris domino Rassone, sigillifero curie brugensis, domino Johanne de Coekelaer, burgimagistro ville brugensis, domino Mauricio, curato de Jabbeke, domino Egidio de Hereweghe, presbitero, necnon religiosus viris fratre Theodorico, priore dictorum fratrum, fratre Johanne de Oestbuerch, subpriore ipsorum, fratre Johanne de Lovanio et fratre Judoco, lectoribus dictorum fratrum, fratre Willelmo Walcherlijnc et fratre

Arnoldo Linemakere, dicto de Ardenbuerch, in testimonium iterum ad premissa specialiter vocatis et rogatis.

Et ego, Johannes Man, clericus morinensis dyocesis, sacrosancti romani imperii auctoritate tabellio publicus, premissis omnibus et singulis, ut supra scribuntur, una cum testibus prenomminatis presens interfui, hoc presens publicum instrumentum inde signo meo consueto signavi et hic me subscripsi in testimonium veritatis omnium et singulorum premissorum rogatus.

Boekbesprekingen

- J. A. VAN HOUTTE, *Onze Zeventiende Eeuw „Ongelukseeuw”?* Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie van België. Klasse der Letteren. XV, 1953, nr. 8. Brussel, 1953, 32 blz.

In deze korte maar zeer interessante mededeling komt ons medelid Prof. Van Houtte, van de Leuvense Universiteit, op tegen het valse begrip als zou de xvii^e eeuw de „ongelukseeuw” geweest zijn in onze geschiedenis.

Reeds in 1947, in zijn werk *Gent. Schets van een sociale Geschiedenis*, liet Prof. H. Van Werveke opmerken dat de zeventiende eeuw te Gent in het geheel geen ongelukseeuw was geweest. Te Brugge moet dit ook zo geweest zijn, immers hoe kunnen wij anders uitleggen dat juist in die eeuw het grootste aantal godshuizen werd gesticht, en dat het de talrijke zeventiende eeuwse gevels zijn die aan onze stad haar karakteristiek uitzicht geven.

Alhoewel de lakennijverheid in Vlaanderen teniet ging, waren er nieuwe nijverheden opgekomen : de saaiweverij, en vooral de lijnwaadnijverheid. De lakennijverheid in het Luikse kende een bloeitijdperk, evenals zekere luxurnijverheden, vooral te Antwerpen, namelijk kant, zijdeweefsels, diamantnijverheid, enz. Ook de metaalnijverheid nam een grote uitbreiding. De haven van Antwerpen, alhoewel van de zeevaart afgesloten, kende toch een zekere activiteit door de invoer van waren uit de Noordnederlandse havens. De talrijke nieuwe kanalen vergemakkelijkten de binnenlandse handel en de verbinding met de Vlaamse havens.

De bevolking van de grote steden groeide gedurig aan, waardoor de overbevolking van de buiten verminderde. Het einde van de inflatie uit de vorige eeuw had een zekere sociale vastheid voor gevolg.

Ook op den buiten scheen welstand te heersen.

Professor Van Houtte geeft daarna een kort overzicht van de sociale en economische toestand in de voorafgaande en in de volgende eeuw.

In de eerste helft van de xvi^e eeuw was er veel armoede ten gevolge van de verschrikkelijke inflatie. De beroerten

onder Filips II verscherpten nog de toestand, en het is slechts op het einde van de eeuw dat het economisch leven een opgang kende.

De eerste helft van de XVIIIe eeuw bracht een zware crisis. Overal werden onze afzetgebieden gesloten. En ten gevolge van het Barrière-Tractaat konden onze naburen ongestoord hun eigen waren bij ons invoeren, zonder dat de Oostenrijkse regering de douanerechten mocht veranderen. De bevolking van de steden verminderde op gevoelige wijze en op den buiten heerste zwarte armoede.

Wat aan de XVIIe eeuw de naam „ongelukseeuw” gaf waren de voortdurende oorlogen. Deze hebben echter betrekkelijk weinig kwaad aangericht. Dit veranderde met de oorlog van de Grote Coalitie (1689-1697) en met de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Hier begon werkelijk de ongeluksperiode.

Ten andere, de schilderschool die in de XVIIe eeuw te Antwerpen bloeide rond Rubens, Jordaens en Van Dyck, is een bewijs dat deze eeuw niet zo vervallen was op economisch gebied als tot nog toe beweerd werd.

JOS. DE SMET.

K. LOPPENS, *Geschiedenis van Nieuwpoort*, Uitgave Kustlaboratorium, Zeelaan 33, Koksijde, 1953, 99 blz.

Onlangs verscheen van de hand van de heer K. Loppens, geschiedschrijver en geoloog van de Vlaamse westkust, een merkwaardig boekje over de geschiedenis van de oude stad Nieuwpoort. Sedert de vroeger in het Frans verschenen werkjes van A. Meyne (1876) en van C. Wybo (1904) over hetzelfde onderwerp, is dit boekje het eerste in zijn soort in het Nederlands. Men kan zich afvragen hoe het mogelijk is geweest, dat men voor een stad als Nieuwpoort, zo lang heeft moeten wachten om tot dergelijke uitgave te geraken. Karel Loppens in zijn nieuw werkje is verre van volledig, maar op volledigheid maakt hij ook geen aanspraak. Hij schrijft vlot en onderhoudend, soms in een archaische taal, en nog steeds in de oude spelling. Achtereenvolgens behandelt schrijver de geologische factor, de oorsprong van de stad, de oude en nieuwe dijken, sluizen en vaarten, de visserij en de vuurtorens, de kerkelijke en burgerlijke gebouwen, de politieke gebeurtenissen, de folklore en de rechtsgebruiken en het huidige Nieuwpoort. Hij schrijft met liefde over zijn geboortestreek en dit maakt zijn boekje aantrekkelijk. Zijn geschiedenis van Nieuwpoort is wel is waar zeer vulgariserend, maar hierdoor juist is ze geschikt, zowel voor de toerist, die Nieuwpoort bezoekt, als voor de Nieuwpoortse student, die op

school het verleden van zijn stad instudeert. Zelfs voor de historicus, die een initiatie in de geschiedenis van de oude IJzerhaven zoekt, is ze nuttig.

Dat er in het boekje van K. Loppens ook enkele tekortkomingen zijn, dat zal zeker niemand de schrijver euvelduiden. Zo spijt het ons te moeten vaststellen, dat K. Loppens halsstarrig blijft houden aan zijn eigen interpretatie van de naam Nieuwpoort, waaronder hij niet „nieuwe stad”, maar wel „nieuwe haven” meent te moeten begrijpen. Daarom schrijft hij ook steeds Nieupoort (Nieuport). Alleen reeds de inhoud van de keure van 1163 toont aan, dat Nieuwpoort een „novum oppidum”, een „novus burgus”, een „novus portus”, dus een grafelijke nieuwe en domaniale stad is geweest. Verder kunnen we niet instemmen met de gebrekkige vertaling, die de schrijver van de keure van 1163 heeft gegeven. Dit neemt nochtans niet weg, dat het boekje van K. Loppens goede vulgarisatie is. Het oude Nieuwpoort met zijn groots verleden en zijn rijk archief, met zijn talrijke herinneringen aan de IJzerslag en de eerste Wereldoorlog en met zijn toeristische aantrekkelijkheden wacht nog steeds op goede geschiedschrijvers. Karel Loppens is een van de weinigen, die zich sedert jaren voor deze zaak hebben ingespannen. Zijn boekje moge dan ook vruchten afwerpen en nieuwe belangstelling voor de geschiedenis en de heimatkunde van Nieuwpoort doen ontstaan!

R. DEGRYSE.

L. VANHEULE, *Ichtegem en de Villa Koekelare*, Ichtegem, G. Martens, in-16°, 117 blz. + kaart.

Ichtegem behoorde met Aartrijke, Bovekerke, Eernegem en Koekelare tot de *Villa Cokenlare*. Het is dan ook begrijpelijk dat deze dorpsgeschiedenis tot een geschiedenis van de Villa als geheel is uitgegroeid.

De oudste bronnen zijn schaars en de vermoedens dan ook talrijker dan de zekerheden. Toch meent schrijver op grond van de plaatsnaamkunde en in het kader der Merovingische geschiedenis te mogen aanvaarden dat de nederzetting Ichtegem omstreeks de VIIe eeuw zou bestaan hebben. Ook in deze eeuw zou de onder stuwning van de H. Eligius aangevatte en dank zij de medewerking van de St Bertijns abdij van St Omaars en vooral de St Amandsabdij van Elnon, doorgevoerde definitieve evangelisatie van deze streek moeten gedateerd worden. Dat is aannemelijk.

Met de geschiedenis van de *Villa Cokenlare* krijgen we in hoofdstuk III vaster grond onder de voeten. Hierin wordt de „oudste ontginning van de streek behandeld: de schenking

aan de abdij Elnon, de oudste wegen, de kouters, die bijna alle boven de hoogtelijn van 15 m liggen, en de Utfanc of Wostinia". Het is een zeer interessante bijdrage.

In het volgende hoofdstuk worden de betrekkingen tussen de *Villa Cokenlare* en de St Amandsabdij van Elnon behandeld, waarbij de kersteningspogingen opnieuw worden bestudeerd, alsook de lotgevallen van het St Amandsdomein te Koekelare. Zeker is dat omstreeks 1100 bijna gans het domein in lekenhanden was overgegaan.

In de annexen die volgen krijgen we een overzicht van de gegevens die de auteur bijeenbracht over de grote feudale geslachten, die heren waren van Koekelare, en — de beste wijn het laatst uitschenkend — een merkwaardige kaart van de *Villa Cokenlare*.

In deze „zeer belangrijke bijdrage tot de oudste geschiedenis van het Westelijk deel van het Brugse Vrije,„ geeft schrijver blijk van ernstige heuristiek en nuchtere kritiek. Het bronnenmateriaal verklaart ten dele het ongelijke gehalte van zijn bijdrage.

Graag echter hadden we de synthese beter gestructureerd, de taal keuriger en meer op de spraakkunst afgestemd, de zinsbouw minder houturig en stroef gewenst. Orde, helderheid en leesbaarheid horen ook bij geleerde studies thuis. Het is spijtig dat deze waardevolle dorpsgeschiedenis met zo'n stuntelig taalpakje te koop wordt gesteld.

P. DECLERCK.

G. I. LIEFTINCK, *De Librijen en scriptoria der Westvlaamse Cisterciënser-abdijen Ter Duinen en Ter Doest in de 12e en 13e eeuw en de betrekkingen tot het atelier van de kapittelschool van Sint Donatiaan te Brugge*, Brussel, Paleis der Acad., 1953, in-8°, 96 blz., 24 afb. (Mededel. van de Kon. Vl. Acad. voor Wet., Lett. en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XV, 1953, nr. 2).

De oudste hss. van Ter Doest en Ter Duinen zijn al lang gekend en werden vaak gebruikt, dank zij de catalogussen van Laude en De Poorter, om niet van de catalogus van de tentoonstelling van 1927 te gewagen. Ook de hss. in de bibliotheek van het Groot Seminarie bewaard werden door menig geleerde herhaaldelijk geraadpleegd.

Maar zijn die hss. als codices werkelijk gekend? Ik bedoel niet slechts als getuigen van literaire teksten, maar als overblijfsels van verdwenen beschavingen; heeft men ze werkelijk

onderzocht niet enkel naar hun inhoud maar ook naar hun uitzicht, t.t.z. hun geschrift, hun versiering, hun samenstelling, hun foliëring, hun band, enz.; en heeft men ze met elkaar vergeleken en gepoogd het probleem van hun herkomst en ontstaan op te lossen?

Deze vragen heeft dr G. I. Liefstinck tot voorwerp van zijn studie gekozen. Uit het grondige onderzoek van de Cisterciënser hss. van Ter Doest en Ter Duinen is hij voor wat de Cisterciënser librijen van de 12e en 13e eeuw betreft, tot de vraag gekomen: zouden ze niet, voor een groot deel, uit geschenken bestaan? En zouden de prachtige hss. van Clairvaux, b.v., die men heden nog als de producten van de witte monniken van abt Steven Harding aanziet, eigenlijk niet buiten deze abdij vervaardigd geweest zijn? Zoals de Franse geleerden C. Oursel en A. Wilmart, steunt dr L. zich op het bekende artikel 82 van de *Instituta Generalis capituli apud Cistercium*: „Litterae unius coloris fiant et non depictae”, maar in tegenstelling met hen komt hij tot andere besluiten.

Wat er van die zeer voorzichtig geuite stelling ook zij, het blijft zeker dat de bibliotheek van Ter Doest, en later van Ter Duinen, grotendeels bestond uit hss. die door kanunniken van het kapittel van Sint Donaas geschonken werden. Een deel van die hss. blijkt van vreemde, meestal Franse afkomst te zijn; voor een ander deel werden ze in het atelier van Sint Donatiaan vervaardigd.

Hoe wordt dit door Schr. bewezen? Enkele codices, bemerkt hij, werden met perkamentstukken, herkomstig uit het grafelijk archief, ingebonden; andere zijn duidelijk verwant met een 12e eeuwse codex uit het bisschoppelijk archief van Brugge, namelijk een *Vita Karoli comitis Flandrie*, het enige nog bewaarde handschrift dat het ex-libris van de kapittelbibliotheek draagt; eindelijk op vele plaatsen maakt de copiïst gebruik van een oorkondenschrift dat men nog in stukken van de oorkondenschat van Sint-Donaas terugvindt. Zo heeft de Leidse conservator een twintigtal hss. als producten van de eens beroemde kapittelschool van Sint-Donaas kunnen aanwijzen.

Later hebben ook de monniken van onze cisterciënser abdijen bekwame copiïsten gevonden en een scriptorium naar de geest van de tijd ingericht. Maar wanneer deze copiïsten naar modellen hebben gezocht, zijn ze natuurlijk naar de geschenken van de kanunniken van Sint-Donaas gaan kijken. Zo heeft zich, in de loop van de 13e eeuw, een „stijl van St Donatiaan” in onze twee Cisterciënser abdijen ontwikkeld, waarvan dr L. de bijzonderste producten beschrijft (Appendix B. en C., blz. 71-76).

Men weet dat gedurende de 16e eeuw de hss. van de afgeschafte abdij van Ter Doest naar Ter Duinen werden overgebracht en met de van de handschriftenvorsers welgekende stempel van de Duinense bibliotheek werden gemerkt. Hoe zal men dus voortaan deze twee fondsen naar hun oorsprong kunnen onderscheiden? Dit probleem heeft dr L. met bewonderenswaardige scherpzinnigheid weten op te lossen: in verscheidene hss. heeft hij een zeldzame foliëring ontdekt, en hij heeft kunnen bewijzen dat dit systeem eigen was aan de abdij van Ter Duinen. Deze vondst zal ongetwijfeld nieuwe hss. afkomstig van de bibliotheek van Ter Duinen in vreemde bibliotheken helpen vereenzelvigen.

De *Index* van de in deze verhandeling geciteerde hss., ongeveer 65 codices, waren het onderwerp van een aandachtig onderzoek. Merken wij op dat hs. 85 van de Brugse Stadsbibliotheek daarin voorkomt. Dom D. De Bruyne had in dit hs. een catalogus van 26 boeken ontdekt, die hij in de *Revue bénédictine* van 1928 uitgaf (blz. 364) onder de titel: *Un ancien catalogue des manuscrits de l'abbaye des Dunes*. Welnu een catalogus van het *armarium* van Ter Duinen is het zeker niet, zoals Schr. op voldoende gronden bewijst, maar wel van een Franse abdij, wellicht van de orde van Citeaux. Hs. 55, zoals meer andere door Schr. aangeduid als van Franse herkomst, bieden stof genoeg voor verder onderzoek over de betrekkingen van het grafelijke kapittel, en tevens van onze Cisterciënsers abdiën met het Franse koninkrijk.

N. HUYGHEBAERT O.S.B.

E. DHANENS, *Het edelsmeedwerk in de tentoonstelling „Religieuze kunst in Oostvlaanderen”* (Cultureel Jaarboek voor de provincie Oostvlaanderen, vijfde jaar, 1951, band I, 113-257) Gent, Commissie voor Culturele Aangelegenheden, Bisdomplein 3, 1953, in-8°, 145 pp. + 65 pl. + 1 kaart.

Tentoonstellingen die, naast hun sociale en toeristische betekenis, het wetenschappelijk onderzoek niet tevens begunstigen zijn een zeldzaamheid. Doch het is even uitzonderlijk dat de wetenschappelijke aanwinst zo belangwekkend wordt dat én de officiële promotors, én de stille vorsers samen mogen gewagen van een „veropenbaring”.

Mej. Dr. El. Dhanens getuigt zelf dat ze met geestdrift de studie doorzette van het edelsmeedwerk van de Gentse tentoonstelling „Religieuze kunst in Oostvlaanderen” (September-October 1951).

Welnu, de voorlopige lijst van de ca 160 werken die toen werden tentoongesteld groeide uit tot een merkwaardige wetenschappelijke catalogus. Van 125 voorwerpen bezit men thans de beschrijving, de auteursnaam, de juiste datering en de literatuuropgave. De beschrijving eerst, mag doorgaan als een model van vakkundige terminologie en met mate aangewende aesthetische zin. Naast de kunstenaarsnaam wordt in faksimile het meesterteken gegeven en verder worden de keurstempels, de dekenletters en gebeurlijk de opschriften vermeld. De datering vloeit voort uit deze gegevens, alsmede uit het stijlcritisch onderzoek.

De werkplaatsen zijn gegroepeerd. Acht voorwerpen zijn uit Brugse ateliers herkomstig en nl. van volgende meesters: Guyllyame van Neyvkercke (kelk, 1611-12, Gent, Bijloke klooster), Melchior van Blootacker (kelk 1620-21, Gent, S.-Michiels), Claeys Robijn (pixis 1624, Gent, Bijloke-museum), Lauwerens Pluvier (cylindermonstrans 1647, Middelburg), Pieter van Sychem (kelk 1686?, Smetlede), Jacobus de Langhe (stralenmonstrans 1731 en reliekhouder 1748, Eeklo). Twee Brugse meestertekens bleven ongeïdentificeerd: het ene vertoont een stengel met vijf blaadjes (chrismatorium 1726, Eeklo), het ander bestaat uit het monogram R D E (relikhouder 1748, Watervliet).

De bijdrage besluit met een lijst van de voorwerpen, een chronologisch register, een repertorium van de namen — waaronder 72 zilversmeden, — en tenslotte een uiterst belangrijk register van 65 meestertekens. Deze laatste zijn naar de aard van de voorstelling onderverdeeld in: monogrammen, hemellichamen, mens, dieren, planten, architectuur, voorwerpen en varia.

We hebben niets dan lof voor deze studie, die daarenboven schitterend is geïllustreerd. Wij beamen dan ook tenvolle de woorden van H. Nowé, in het woord vooraf: „het werk van Mej. Dhanens mag beschouwd worden als een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der edelsmeedkunst in de Zuidelijke Nederlanden”. Moge het voor Westvlaanderen spoedig aangevuld worden door de aangekondigde studie van E. H. C. Denorme over het edelsmeedwerk dat in 1950 te Brugge was tentoongesteld.

De uitgevers van het Oostvlaams Jaarboek 1951 hebben gewacht tot het einde van 1953 om de aflevering van 1951 te bezorgen. Er was temeer reden toe dat aldus niet enkel de hier besproken bijdrage kon worden opgenomen, doch tevens, en van dezelfde auteur, de Inventaris van Temse, waarover de lezer van de Emulatie in de kroniek meer zal vernemen.

Dr. A. JANSSENS DE BISTHOVEN.

Dr S. H. SCHOLL, *De Geschiedenis van de Arbeidersbeweging in West-Vlaanderen (1875-1914)*, Brussel, S.V. Arbeidspers, 1953, in-8°, xx-314 blz., geïllustreerd.

De arbeidersorganisaties zijn een macht van eerste grootte geworden, jubileren de een na de andere en, bij het overschouwen van hun verleden, stellen zij meestal vast dat zij voor een vacuum in de documentatie staan. Vooral voor de periode van ontwakning en eerste groei — de veertig jaren vóór Wereldoorlog I — is de afwezigheid van archief ontstellend, en toch zeer goed begrijpelijk. Het gesproken meer dan het geschreven woord was het instrument van de pioniers der beweging, en wie de pen hanteerde richtte deze op propaganda en journalistiek liever dan op verslag- en memorieboeken. De gevestigde machten, die zich door de arbeidersbeweging zagen aangetast, hebben gelukkig ook de pen van hun journalisten wakker gehouden en het hunne bijgedragen om de kroniek van de gebeurtenissen aan te vullen.

Uit deze deficiënte toestand van de documentatie blijkt onmiddellijk voor welke zware taak de Auteur kwam te staan toen hij door het Secretariaat van het A.C.W. te Kortrijk aangezocht werd om de wording en groei van de arbeidersorganisaties in West-Vlaanderen te beschrijven. Een zware en tevens een dankbare taak voor hem die, door vroeger historisch werk en een proeve over de arbeidersbeweging van het district Turnhout geschoold, hier de gelegenheid vond om zijn methode op een ruimer terrein toe te passen en daarenboven, als buitenstaander, onbevangen en met vrije stem zijn onderwerp mocht voordragen.

Het werk omvat vier hoofdstukken: I. Sociale toestanden, werkstakingen, lock-outs en andere revolutionaire bewegingen. II. Socialisme, Liberalisme, Christen Democraten. III. De Westvlaamse School. IV. De Katholieke Arbeidersorganisatie.

De chronologische afbakening 1875-1914 is zeer goed gemotiveerd. De Wereldoorlog I bracht de internationale doorbraak van het Marxisme en, op nationaal plan, de doorbraak van het algemeen stemrecht waardoor de sociale verhoudingen een uitgesproken revolutie ondergingen. Een terminus a quo ligt niet zo duidelijk; de Auteur had hier echter de moed om op een aanvaardbaar tijdpunt ex abrupto de kroniek van de verschijnselen in te zetten.

Het werk, dat vlot en meeslepend geschreven is, munt uit door de informatie en de methode zowel als door de objectieve geest waarmee het verzamelde materiaal wordt ver-

werkt. Dr. Scholl leverde hier de basis en tevens een wegwijzer voor elke verdere uitwerking van het onderwerp waarin het economische en politieke aspect slechts incidenteel werd betrokken. Naast de Auteur verdienen ook zijn verlichte opdrachtgevers van het A.C.W. alle lof voor de verzorgde uitgave van deze uitstekende studie.

Technisch bekeken zijn voor ons bijzonder de bladzijden XVII-XIX zeer leerzaam waar de benuttigde bronnen worden opgegeven. De Gilden van Kortrijk, Menen en Brugge bezitten geen enkel verslagboek; alleen Roeselare weet zijn adelbrieven te tonen. Eigenlijke archiefbronnen zijn praktisch niet bestaande. Het zwaartepunt van de documentatie ligt dan ook op de gedrukte bladen, de lokale weekbladen vooral. De Gilden van Kortrijk, Roeselare en Brugge bezitten geen volledig exemplaar van hun eigen gedrukt Gildeblad. De enig bewaarde verzameling van *De Meenenaar* (1878-1914) is onvolledig. Van *Het Rousselaersche Volk*, *Het Weekblad van Yperen*, *Het Kortrijksche Volk*, kon de Auteur slechts verspreide nummers bereiken. *De Waarheid*, het blad van de Christen Democraten te Kortrijk, is hij zelfs niet op het spoor gekomen en de geschiedenis van deze belangrijke groep bleef dan ook ongeschreven. In geen historisch werk is de belangrijkheid van onze plaatselijke nieuwsbladen als document zo klaar uitgeschenen als in deze monographie; Dr Scholl, die geen moeite heeft gespaard, kon veel bereiken, maar „het getal der onvindbare [bronnen] was veel groter”, zo getuigt hij zelf.

Voor de weekbladen kan men de leemte vaststellen; de brochures achterhalen is, bij gemis aan bibliographie, een onbegonnen werk. Zo kon bv. het gedrukte „Verslag over de werkzaamheden der Gilde” (1891) te Kortrijk, door J. Cantillion-De Mulié aan de Auteur ontsnappen, een brochure die belangrijk vollediger is dan de mededelingen die in de *Gazette van Kortrijk* werden opgenomen. De boekenveiling Ruzette (gewezen gouverneur van West-Vlaanderen) in November 1953 liet in haar pakkettenbrochures en varia vermoeden wat er al praktisch onvindbaar moet blijven bij gemis aan methodische verzameling door de organismen zelf. Hoeveel enige documentatie is er telkens in het sterfhuis van een gewezen leider of proost van sociale werken verloren gegaan? Men denkt hierbij o.a. aan Deken Mervillie van Torhout, die in 1890 als onderpastoor de zegsman was van de socialistische leider Emile Van der Velde, toen deze zich te Brugge voor zijn werk over de vakverenigingen kwam documenteren. Reeds het werk van Van der Velde zelf (*Enquête sur les associations professionnelles d'artisans et d'ouvriers en Belgique*, 2 delen; Brussel 1891), dat de Auteur

is ontgaan, werpt heel wat licht op de sociale moeilijkheden die de Gilde te Brugge heeft ondervonden. Geen stad was meer doorwoerd van een verouderd mutualisme dan Brugge. In 1884 telde het Koninkrijk 23 mutualisten per 1000 inwoners; Brugge stond ver aan het hoofd van heel het land met 139 per 1000. Niet alleen was elk ambachtsman en arbeider bij een kas of „busse” aangesloten, vele waren lid van vijf of zes verschillende kassen, bussen en gemeenschappen tegelijk. De mutualiteit der „Servetenwevers” telde in 1884 leden uit al de mogelijke beroepen, doch geen enkel servettenwever; dit ambacht was te Brugge toen al lang vergeten. Op de achtergrond van zulke toestanden, kan men de ontwikkelingsgang van de sociale werken te Brugge beter overzien en begrijpen.

Persoonlijke gesprekken met nog levende figuren uit de beweging hebben de Auteur belangrijke gegevens en daarenboven iets van het milieu en de atmosfeer medegedeeld. Eenmaal kon hij onuitgegeven Mémoires inzien. Van de zoveel kostbaarder bron der briefwisselingen schijnt weinig of niets bewaard of bereikbaar te zijn.

In de reeks bijlagen trekken we de aandacht vooral op de volgende. Bijlage I. Tabellen van het aantal inwoners in de gemeenten van West-Vlaanderen in 1875, 1900 en 1914. Bijlage II is een flink stuk grondlegend werk, nl. de lijst van 230 werkstakingen, lock-outs en andere revolutionnaire bewegingen in West-Vlaanderen. Bijlage III brengt een verzameling van data en gegevens betreffende de gemeenten, buiten Brugge, Roeselare, Kortrijk, Menen en Oostende, die in het werk zelf uitvoerig behandeld worden.

Bijlage V geeft de volledige tekst van de Keure van de Gilde van Ambachten te Brugge uit 1887. Om het cuique suum getrouw te blijven mocht hierbij wel genoteerd worden dat deze Keure bijna letterlijk de Keure van Leuven heeft overgenomen die het jaar te voren (1886) door Helleputte en zijn kring was opgesteld en in voege gebracht.

Naast de locale aanvullingen waartoe dit baanbrekend werk aanleiding zal geven, ligt ook wel een herziening in het verschieft, betreffende nl. de titel en omschrijving „West-vlaamsche School” van Hoofdstuk III. Gemis aan omgang met het West-Vlaanderen van vóór 1875 heeft Dr Scholl geleid tot het trekken van contouren die te straf uitvallen. De voormannen van de sociale beweging in West-Vlaanderen zijn onmiskenbaar geestelijke kinderen van Gezelle, Rodenbach en Verriest, vertraagde Romantici zoals al de Westvlamingen, dragers van het studentenparool „dat Volk moet herleven”. De werkelijkheidszin van Lauwers en zijn „school” wortelt in één en dezelfde volksgezindheid; alleen, zij hebben zich

bewust bevrijd uit de literaire éénzang van taal en historische roem om zich te richten op „dát volk” in zijn materiële en alledaagse bestaan. De originaliteit van Lauwers ligt misschien het duidelijkst hierin, dat hij, zonder woorden doch metterdaad, in het Westvlaamse milieu een kritiek van de Vlaamse Beweging heeft ingeleid — nog vóór het verschijnen van Vermeylen's ophefmakend essay (1896). Hij zelf en de mannen van De Nieuwe Tijd waren Blauwvoeten, van de zuiverste en van de felste, en, zoals elk volgeling van Verriest en adept van den Swigenden Eede, droegen zij in het hart een complex van miskenning en een ferment van opstandigheid. In de Pauselijke documenten en in de „eminentie” van Deken De Gryse hadden zij, de sociale vleugel, een voldoende dekking om, zonder positieve oriëntering van het diocesaan gezag, op het gevaarlijk terrein van het syndicalisme vooruit te gaan. De apartheid van een zgn. „school van Lauwers” tegenover de Studentenbeweging, door de Auteur aanvaard (blz. 133) op grond van een persoonlijke uitspraak, is niets meer dan een subjectieve interpretatie die met de feiten in strijd is. Een blik in de jaargangen van Jong Dietschland en Hooger Leven zou hier een juister inzicht gebracht hebben. En het verslagboek van menig Studentengild zou getuigen hoe zeer flamingantisme en sociale volksgezindheid schouder aan schouder hebben gestaan, en het zijne bijdragen om de recruitering van de sociale voormannen uit de gelederen van de Blauwvoeterie in het licht te stellen.

A. VIAENE.

Kroniek

(Afgesloten op 20 Maart 1954)

Geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen.

— Een eerste inventaris van een parochiaal archief, gebaseerd op het oorsprongsprincipe werd onlangs gepubliceerd, nam. door M. Gysseling: *Inventaris van het archief van de Sint-Jacobskerk te Gent*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1952, nieuwe reeks, t. VI, bl. 43-130. Een dergelijke uitgave, zal ongetwijfeld tot navolging aansporen.

— De H. Livinus wordt in menige parochiekerk vereerd. Zijn bestaan wordt sedert lang betwijfeld. Livinus zou een dubbelganger zijn van de H. Liafwijn, en zou zijn ontstaan als Gentse heilige te danken hebben aan de monniken van de Gentse Sint-Baafsabdij. Een interessante studie over die heilige werd gepubliceerd door de Bollandist P. M. Coens, *L'auteur de la Passio Livini s'est-il inspiré de la Vita Lebuini*, in *Analecta Bollandiana*, 1952, t. LXX, bl. 295-308.

— Ook de H. Joannes Nepomucenus is in Vlaanderen een gekende heilige. Hij stierf in 1393, en volgens de steeds gangbare mening als martelaar van het biechtgeheim. Hij werd eerst in 1728 door Benedictus XIII gecanoniseerd. Degelijke studies hebben kritisch de bronnen onderzocht waarop zijn gekend levensverhaal berusten. Thans wordt meer en meer aanvaard dat dit verhaal grotendeels legendarisch is en niet overeenstemt met het werkelijke leven. Wat historisch en wat legendarisch is werd kritisch onderzocht door P. De Vooght, *Jean de Pomuk*, in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 1953, vol. XLVIII, bl. 777-795.

— De catalogus van de Cisterciënzerheiligen, waarin menig Vlaamse heilige of zalige voorkomt, diende aan een kritisch onderzoek onderworpen te worden. Na twintig jaar drukke studie werd een nieuwe Menologium uitgegeven, waarin een tamelijk groot aantal namen geschrapt werden. P. Lenssen

van de abdij van Tilburg heeft het grootste aandeel gehad in dit werk: *Menologium cisterciense a monachis ordinis cisterciensis strictioris observantiae compositum*. Westmalle, 1952, XII-308 bl. Een definitieve uitgave wordt ook aangekondigd.

— Eerst in 1146 werd het bisdom Doornik, dat sedert ongeveer 675 jaar bij dit van Noyon gevoegd was, wederom zelfstandig. Daarover gaat een artikel van P. A. Dimier, *S. Bernard et le rétablissement de l'évêché de Tournai*, in *Cîteaux in de Nederlanden*, 1953, t. IV, bl. 206-217.

— Een bekende uitgave is de *Recueil de Documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre* (G. Espinas en H. Pirenne). Die bundel houdt op met het Burgondisch tijdvak. Ons gewezen en betreurd comitélid H.-E. de Sagher had op zich genomen het vervolg te publiceren en had met dit doel de documenten verzameld die de lakennijverheid in de Leiestreek en het Ieperse betreffen. Reeds werd een deel van die stukken uitgegeven door J.-H. de Sagher, H. van Werveke en C. Wyffels: T. I: *Documents généraux. Arméniens-Caëstre*. Brussel, 1951, XXVII-653 blz.

— Over de bekende drie priesters-martelaars van Reningelst (†1568), de vijf priesters-martelaars van Oudenaarde (†1572) en de priester-kluizenaar Karel Lodewijk Grimminck wordt gehandeld door Mgr. K. Cruysberghs in zijn studie: *Grote Priesters uit Gods Kerk*. Leuven, 1952, 224 blz. en 27 pl. Dit aan de hand van authentische documenten.

J. D. C.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis.

— De iconographische verzameling van A. Verbouwe in de Stadsbibliotheek te Brugge. — De provincie West-Vlaanderen heeft aan de stadsbibliotheek van Brugge een belangrijke iconographische verzameling toevertrouwd die de arrondissementen Brugge, Diksmuide, Roeselare, Tielt en Kortrijk omvat.

De heer A. Verbouwe is reeds voldoende bekend om hem hier voor te stellen. Het volstaat aan zijn uitgave te herinneren van een *Iconographie van het arrondissement Veurne*, in 1950 te Brussel verschenen. Een nieuw deel betreffende het arrondissement Ieper is thans van de pers.

Het lijkt evenmin nodig er op te wijzen van welk belang het is, thans in Brugge over de documentatie zelf, die aan de bron ligt van dergelijke uitgave, te kunnen beschikken. Om evenwel een gedacht te geven van de omvang van de verzameling geven we er hier een kort overzicht van.

De verzameling bestaat uit twee delen. Eerst het fichenstelsel waarin een zeer groot aantal (ongeveer drieduizend steekkaarten) gegevens verzameld en topographisch gerangschikt werden. Het omvat de beschrijving en localisatie van allerlei iconographische documenten die zich bevinden in musea, private collecties, bibliotheken, enz.

Dan volgt de eigenlijke verzameling van tekeningen, etsen, gravuren, kaarten, foto's, enz. door de heer Verbouwe zelf aangelegd en geborgen in tien lijvige mappen. Vier mappen voor Brugge stad en twee voor het arrondissement. Een map voor arrondissement Diksmuide, een voor Roeselare-Tielt en twee voor Kortrijk. Ieder map is onderverdeeld in een zeker aantal cartons waarop de prent (of prenten) aangebracht zijn. In het geheel zijn er 406 cartons.

De eerste map betreft slechts de Grote Markt en de Burg van Brugge: welnu de verzameling geeft niet min dan 127 prenten, verdeeld over 47 cartons.

Dhr G. Gyselen heeft van beide afdelingen van de verzameling een inventaris opgemaakt, die, bijzonder wat de prentenverzameling aangaat, met de grootste zorg werd opgesteld en die dan ook zeer veel diensten zal bewijzen bij opzoekingen in de moeilijk te hanteren mappen. Wij beschikken dus niet alleen over een zeer rijke documentatie op historisch en cultuurhistorisch gebied maar ook over een uitstekend hulpmiddel om het te gebruiken.

J. V. D.

— Een opgraving te Gavere. — De Heren en het kasteel van Gavere ontmoet men op menige bladzijde van de geschiedenis van het graafschap Vlaanderen. Menig lid van dit geslacht heeft aan de Kruistochten deelgenomen. Het oud kasteel, waarvan we nog een afbeelding aantreffen bij Sanderus, werd na de van Gavere's bewoond door het geslacht van Laval. Later werd het aan de heer van Frennes verkocht, om ten slotte eigendom te worden van de graven van Egmond. Het werd in 1658 afgebroken. Onlangs werden op de plaats waar het kasteel vroeger stond, opgravingen gedaan. Grondvesten in zwaar Doorniks steen werden blootgelegd. Dhr Dr A. Evrard, die de opgravingen leidt, gewaagt ook van Balegemse zandsteen, scherven van potten en ander aardewerk, vloerstenen en geglazuurde tegels. Er werd ook vast-

gesteld dat de grondvesten op boomstammen rusten. De eiken palen stonden op tamelijk regelmatige afstand in de door-drenkte bodem en waren op sommige plaatsen door stenen wiggen van elkaar gescheiden.

— Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oostvlaanderen. — Het Provinciaal Bestuur van Oostvlaanderen heeft in 1951 Dr. Elisabeth Dhanens tot Inspectrice benoemd bij de Dienst voor Culturele en Sociale Aangelegenheden. Haar werd de taak opgedragen een wetenschappelijke inventaris op te stellen van het kunstpatrimonium van Oostvlaanderen. In het *Cultureel Jaarboek* 1951 (vijfde jaar, Gent, 1953, band I, 303-408) verscheen zojuist de eerste aflevering van de Inventaris: *Temse*.

Deze inventaris is heelwat meer dan een bondige lijst van de monumenten en kunstwerken. Ingezet met de gemeente Temse zal de uitgave voorts per gemeente geschieden. De aangewende methode stemt hoofdzakelijk overeen met het „*Reglement voor het opmaken der definitieve Inventarissen van de Belgische monumenten en landschappen*” opgesteld door Mgr. Maere (1931). Het betreft dus een volledige en wetenschappelijk verantwoorde beschrijving van de gebouwen, de kunstwerken en de voorwerpen van oudheidkundige waarde in de gehele provincie. Men stelt met vreugde vast dat de Bestendige Deputatie van Oostvlaanderen, na een onderbreking van 37 jaar, de Inventarissen van de Oostvlaamse gemeenten voortzet. Van 1897 tot 1915 verschenen inderdaad de 570 losse bladen van de *Inventaire archéologique de Gand*.

Men kan de Oostvlaamse overheid niet voldoende gelukwensen met dit gedurfd opzet en deze eerste schitterende verwezenlijking. Het weze tevens een aansporing voor Westvlaanderen dit uitstekend voorbeeld na te volgen. De laatste pogingen van het Provinciaal Bestuur van Westvlaanderen om het kunstpatrimonium van ons gewest te inventariseren dagtekenen van 1852!

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Émulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in-8°, 233 blz. . . . 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. . . . 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in-4°, XIV + 137 blz. 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in-4°, XXXV + 512 blz. 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in-4°, XXV + 169 blz. 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Établissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in-8°, 136 blz. . . . 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in-4°, 432 blz. 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in-8°, 335 blz. 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,

Komvest, 22, Brugge